

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

I. DÖNEM TBMM'DE ARDAHAN MİLLETVEKİLLERİ VE
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birsen KARATAŞ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

Kars-2007

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Birsen KARATAŞ'a ait “**I. TBMM Dönemi’nde Ardahan Milletvekilleri ve Faaliyetleri**” konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Cihat GÖKTEPE

.....

Doç. Dr. Selçuk URAL

.....

Yrd. Doç. Dr. Jülide AKYÜZ

.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun
...../...../ 2008 tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

/ /

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1878'DEN 1918'E KADAR ELVİYE-İ SELASE

A- Genel Durum	8
1) Brest –Litovsk Antlaşması ve Elviye-i Selase'nin Durumu	8
2) Rusların Bölgeden Çekilmesi ve Ermenilerin Bölgedeki Rus Faaliyetleri	8
3) I. Doğu Harekâtı	9
4) Mondros Mütarekesi ve Elviye-i Selase	12
a) Elviye-i Selase'nin Boşaltılması	14
b) Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma	15
c) İngilizlerin Parlamentoyu İşgalleri ve Hükümeti Dağıtmaları	19
5) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Sonrasında Bölgede Genel Durum ve Faaliyetler	20
a) Akbaba ve Çıldır Milli Şuraları	23
b) Elviye-i Selase ve Erzurum Kongresi	24
c) Elviye-i Selase Ve Sivas Kongresi	26
d) Misak- ı Milli ve Elviye-i Selase	27
B- II. Doğu Harekâtı ve Elviye-i Selase'nin Türk Topraklarına Katılması	28
1) Doğu Harekâtının Sebepleri	28
2) Gümrü Antlaşması	30

3) Ardahan ve Artvin'in Anavatana Katılması	31
4) Moskova Antlaşması	32
5) Kars Antlaşması	34

II. BÖLÜM

1920 SEÇİMLERİ VE TBMM'NİN AÇILIŞI

A- TBMM'nin Açılması ve Yapısı	36
1) Meclisin Açılışı ve Elviye-i Selase'nin Durumu	36
2) Ardahan'da Seçimler	39
3) Meclisin Açılması	41
a) İlk TBMM'ye Girenlerin Özellikleri	44
1) Milli Karakter	45
2) Meclistekilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı	45
3) Meclistekilerin Eğitim Düzeyleri	46
4) Meclise Girenlerin Düşünce Yapısı	46

III. BÖLÜM

TBMM I. DÖNEM ARDAHAN MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ

A- Osman Server Atabek	
1) Hayatı	47
2) Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Dönemindeki Faaliyetleri	48
3) Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Dönemindeki Faaliyetleri	50
4) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dönemindeki Faaliyetleri	52
a) İstanbul'daki Faaliyetleri	57
5) TBMM'deki faaliyetleri	58

a) Yeni Halifenin Göreve Başlaması Sırasında Osman Server (Atabek) Bey'in Görevi	59
b) Osman Sever Bey ve Arkadaşlarının Kars, Ardahan ve Artvin'de Ziraat Bankası Şubelerinin Açılmasına Dair Tavriri	59
c) Ardahan Mebusu Osman Server Bey'in Çoruh Vadisindeki Bakır Madenlerinde Tetkikat Yapmak Üzere İzin Verilmesine Dair Divanı Riyaset Kararı	60
d) Çester Projesine Dair Tavriri	62
B-Hilmi Bey	64
1) Hayatı	64
2) Meclise Girmeden Önceki Faaliyetleri	64
3) TBMM'nin Birinci dönemindeki Faaliyetleri	65
4) İzmir Suikasti'ne Karışması ve İstiklal Mahkemesi Kararıyla Asılması	66
5) Atatürk'e Teşebbüs Edilen Suikast Dolayısı ile Millete Beyanname	69
SONUÇ	70
BİBLİYOGRAFYA	72
EKLER	77
ÖZGEÇMİŞ	85

YÜKSEK LİSANS TEZİ**I. DÖNEM TBMM'DE ARDAHAN MİLLETVEKİLLERİ VE FAALİYETLERİ****BİRSEN KARATAŞ****KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI****Danışman****Yrd. Doç. Dr. NEBAHAT ORAN ASLAN****ÖZET**

Ardahan ili Gürcistan ve Ermenistan ile Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırını teşkil eder. En eski çağlardan beri önemli yerleşim yerlerindedir. Adını aldığı Ardahan yaylası üzerinde ve Kür (Kura) nehrinin iki yakasında kurulmuştur. İsminin kökeni şu anda bilinmemekle birlikte Gürcü kaynaklarında Arta-Han şeklinde meydana geldiği görülmektedir. Kanuni döneminde Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Elviye-i Selase denilen üç sancak arasında Kars ve Batum'la birlikte anılır.1878'de Berlin Antlaşması ile Rusya'ya terk edildi.3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması ile yeniden Anavatan'a kavuşan Ardahan, ne yazık ki Mondros Mütarekesi ile terk edilmek zorunda kaldı. 28 Nisan 1918'de Rus işgalinden kurtulan Ardahan 20 Nisan 1919'da Gürcüler tarafından işgal edilmiştir. 23 Şubat 1921'de ikinci defa kurtarılmıştır.

Cumhuriyet döneminde 23 Şubat 1921'den kaza haline getirildiği tarih olan 26 Haziran 1926'ya kadar geçen 5 sene 4 ay 5 gün süre içinde önce mutasarrıflık daha sonra da vilayet olarak teşkilatlanmıştır.

23 Nisan 1920'de açılan I.TBMM'de Ardahan iki milletvekili ile temsil edilmiştir. Bunlar, Ahıska Türklerinden Osman Server Atabek ve Filibeli Hilmi Bey'dir.

Ardahan bazı ekonomik sebeplerden dolayı 30 Mayıs 1926 tarih ve 1877 sayılı kanun ile kaza haline dönüştürüldü. 66 sene ilçe olarak Kars iline bağlı kaldı. 27 Mayıs 1992 tarih ve 3806 sayılı kanun ile tekrar il haline getirildi.

AHANTAR KELİMELER: Ardahan, Milli Mücadele, Elviye-i Selase, TBMM, Osman Server Atabey.

THESIS OF MASTER ART

**ARDAHAN REPRESENTS THE PERIOD I. IN THE TURKISH GREAT
NATIONEL ASSEMBLY**

BİRSEN KARATAŞ

**KAFKAS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DIVISION OF HISTORY
SUBDIVISION OF HISTORY OF TURKISH REPUBLIC**

Supervisor

Yrd. Doç. Dr. NEBAHAT ORAN ASLAN

ABSTRACT

Ardahan is located in the northeastern region in Turkey near the borders of Georgia and Armania. It has always been an important settlement place since ancient times. It is located over Ardahan plain alongside both banks of River Kür. The derivation of the city is not well known, but it is argued that its name derived from Georgian as Arta-Han. During Kanuni period Ardahan became a city under the rule of Ottoman Empire. This city is called as Three Cities with other two cities Kars and Batum. After Berlin Treaty in 1878, Russians began to rule Ardahan. With Brest Litovsk Treaty on 3 March 1918, it became a part of Motherland again, but unfortunately after the Mondros Treaty it was left to Russians once more. Ardahan became independent on 28 April 1918 but it was occupied by Georgians on 20 April 1919. On 23 February 1921 it was rescued for the second time.

During the Republican Period Ardahan became a province on 26 June 1926 after being a county for 5 years 4 months and 5 days. Ardahan was represented with

two deputies when the Turkish Great National Assembly was founded on 23 April 1923. These deputies were Osman Server Atabek of Ahiska, and Hilmi Bey of Filipe.

Because of some economical reasons, Ardahan became a county on 30 Mayıs 1926 with a law numbered 1877. It has been a county within the borders of Kars province for 66 years until it became a province again on 27 Mayıs 1992 with a law numbered 3806.

Key Words: Ardahan, National Struggle, Elviye-i Selase, TBMM, Osman Server Atabey.

ÖNSÖZ

Anadolu, ilköğütlerden itibaren pek çok medeniyetin kurulduğu yer olmuştur. Bunun için de Anadolu'ya "Medeniyetler Beşiğı " ünvanı verilmiştir. Pek çok medeniyetin çekişmesine sebep olan Anadolu en son Osmanlıların elinde Türk ve İslam kültürüyle şekillenmiştir. Tabii Anadolu'ya hâkim olmak sürekli savaşa hazır ve tetikte olmak demektir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu üzerinde emelleri olan devletler harekete geçmiştir.

Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan ve Elviye-i Selase denilen Kars, Ardahan, Batum'da Osmanlı'nın kuzey komşusu olan Rusya ile yapıla mücadelelerin önemli sebebi olmuştur. Bilindiğı gibi bu topraklar Rusya ile Osmanlı devleti arasında birkaç kez el değıştirmiştir. Berlin Antlaşması ile 1878'de Rusya'ya verilen Elviye-i Selase, 3 Mart 1918'deki Brest Litovsk Antlaşmasıyla yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve Mondros Mütarekesini imzalaması bölge halkını kaderiyle baş başa bırakıyordu.

Bundan sonra Ermeni ve Gürcü mezalimine maruz kalan bölge halkı bütün gücü ve kaynaklarıyla mücadele ederek Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu dünyaya göstermiştir.

Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 1878'den 1918 'e kadar Elviye-i Selase'de genel durum ele alınmıştır. Doğı Harekatından ve bölgedeki Türk halkının mücadelesinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde TBMM'nin açılması ve Ardahan'daki seçimler anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Ardahan'dan seçilen milletvekilleri Osman Server Atabek ve Hilmi Bey'in faaliyetlerinden bahsedilmiştir.

Kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet arşivi, TBMM Gizli Celse Zabıtları ve TBMM Zabıt Cerideleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada bana yardımcı olup yol yöntem gösteren danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN ' a çok teşekkür ederim. Yine çalışma

esnasında kütüphanesini benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Cihat GÖKTEPE'ye ve Öğr. Grv. Oktay KIZILKAYA'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca İngilizce çevirilerinden dolayı sayın Turan Ö. GÜNGÖR'e teşekkürlerimi borç bilirim.

Kars-2007

Birsen KARATAŞ

KISALTMALAR

ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
B.C.A.	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi
ed	Editör
G.C.Z.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Z.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuzey komşusu olan Rusya, XIX. yüzyılda dünya güç dengesinde önemi giderek artan ve sınırları genişleyen bir devlettir.¹ Bu yeni gücün amacı Çar I. Petro zamanında dış politika haline gelen "sıcak denizlere inmekti." Rusya bir taraftan Balkanlar'da Panslavist Politika uygulayarak bir taraftan da Kafkasya üzerinden Karadeniz'e inmeye çalıştı.² Rusya'ya göre Osmanlı Devleti bu amaç için engel teşkil ediyordu ve bu engelin bir an önce ortadan kaldırılması gerekiyordu. İşte bu tarihten itibaren Osmanlı-Rus savaşları daha da artarak devam etti.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus orduları yeniçeri ocağının yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi hem Balkanlarda hem de Kafkaslarda mağlup etti. Osmanlı Devleti'nin isteği ile Edirne Muahedesi imzalandı. Bu muahede Osmanlı Devleti'ni arazi bakımından büyük bir ziyana uğrattı. Rumeli tarafında Prut Nehri sınır kabul edilmiş.³ Kafkasya ve Anadolu tarafında da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Rusların eline geçti. Böylece Ahıska'nın karanlık devri başladı.⁴

1853-1856 yılları arasında cereyan eden ve tarihe "Kırım Harbi" olarak geçen Osmanlı-Rus harbi esnasında, Osmanlılar ve batılı müttefikleri (İngiltere, Fransa,Sardunya) Kırım'da harbederken, Ruslar da Kars üzerine yürümüşlerdi. Kars uzun bir direnişten sonra Rusların eline geçti; fakat 30 Mart 1856 yılında Paris Anlaşması gereğince Osmanlılara iade edildi.

1876 yılında Ruslar, Bosna-Hersek'te ve Slavların yaşadığı bölgelerde ıslahat yaptırmak için Tersane Konferansı'nı düzenlediler.İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya'nın katıldığı konferans İstanbul'da 23 Aralık 1876'da toplandı. Konferansta Osmanlı Devleti'ne bir takım reform taslakları teklif ettiler. Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmedi. Ancak Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin baskısından kurtulmak için II. Abdülhamit meşrutiyeti ilan etti.⁵ Meşrutiyet, konferans başlarken Hariciye Nazırı Saffet Paşa tarafından ilan

---

¹ **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi**, C.III, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları,1995, s.2.

² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, 3. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990,s.56.

³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s.238.

⁴ Yunus Zeyrek, **Ahıska Araştırmaları**, Ankara, Kozan Ofset, 2006, s. 23

⁵ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.II, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, s.171.

edilmişti. Bab-ı ali bu hareketiyle Avrupa'ya bir sürpriz hazırlamak ve konferansı lüzumsuz kılmak istemişti. Fakat meşrutiyetin ilan şeklini konferans delegeleri, çalışmalarını önlemeye yöneltilen bir olup bitti hareketi gibi kabul ettiler ve ciddiye almadılar. Böyle olunca da meşrutiyet ilanının konferansın seyri üzerinde müspet bir tesir yapmasına imkan yoktu. Tersane konferansı bir karara bağlanmadan dağıldı.⁶

Bunun üzerine İstanbul Konferansı'na katılmış olan devletler Londra'da yeni bir protokol imzaladılar. Bu protokolün ana fikri, Osmanlı Devletinin Hıristiyan halk için vaat etmiş olduğu ıslahatı yerine getirmesi ve bu suretle Avrupa barışının korunmasıydı. Altı devlet Babı-Ali'nin kendi iradesiyle Bosna- Hersek ve Bulgaristan için daha önce kabul etmiş olduğu ıslahatın uygulanmasını görmek istediklerini bildirdiler. Ayrıca Sırbistan ile yapılan barışı tanıdıklarını böyle bir barışın Karadağ ile de akdedilmesine gerek görmediklerini söylediler. Osmanlı ordusunun güvenliğinin korunmasında fazla olan miktarının silahsızlandırılmasını teşvik ettiler. Bundan başka yapılacak ıslahatın, İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla kontrol edileceğini protokole devretmişlerdir. Osmanlı Devleti bunu iç işlerine müdahale sayarak reddetti.⁷ Protokol kararlarının Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine Rus Çarı II. Aleksandır bir Osmanlı Rus Savaşı'nda Almanya'nın tarafsızlığını temin etmiş, İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinin de Türkleri desteklemeyeceğine kanaat getirdikten sonra, Rusya'da gelişen "Panslavist" akımının tesiri ile Balkanlar'daki Slav kökenli milletleri Osmanlı hakimiyetinden koparmak için 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. Rus Çarı'nın asıl maksadı; İstanbul ve Boğazları ele geçirmek veya hiç olmazsa tamamiyle Rusya'nın kontrolü altına almaktı.⁸

Bu savaşta Rus orduları Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki koldan taarruza geçmişti. Anadolu cephesinde Osmanlı ordularını Ahmet Muhtar Paşa komuta ediyordu. Rusya ile harp başlar başlamaz Rus kuvvetleri harekete geçtiler. General Lorris Melikof kuvvetleri Kars, General Huggusof kuvvetleri Doğu Beyazıt, General Oklobijo kuvvetleri de Ardahan üzerine yürüdüler⁹

Osmanlı ordusunun bir plandan ve hazırlıktan yoksun olması Rusların işini kolaylaştırdı. Muharebe başlar başlamaz Rusya'nın kuvvetli bir Rus Ordusu Ardahan üzerine hareket etti. General Melikof, Ardahan'daki Osmanlı kuvvetlerinin

---

⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, s.29.

⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, s.39-40.

⁸ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.57-58

⁹ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.301-302.

zayıf olduğunu istihbarat bilgilerinden öğrenmiş ve Rus birlikleriyle irtibata geçerek Ardahan'ı kuşatmıştı. Ardahan'ı savunmakta görevli olan Hüseyin Paşa ve Liva Kumandanı Hasan Paşa Ruslar karşısında fazla bir başarı gösteremediler ve yirmi gün sonra yani 17 Mayıs 1877' de Ardahan Ruslar tarafından işgal edildi.¹⁰ Ruslar Ardahan'ı işgal ettikten sonra birçok askeri malzeme ve esir aldıkları gibi şehrin yerli ahalisinden de 800 kadarını da çoluk çocuk demeden katlettiler¹¹

Batıda ise Romanya üzerinden Tuna'yı geçen Rus Orduları hem sayı hem de malzeme bakımından Osmanlı Ordusundan üstündü. Kısa sürede Osmanlı ordusunu mağlup edeceğini düşünen Rus Ordusunu Nikolay Nikolayeviç kumanda ediyordu. Şipka geçidini işgal etmeleriyle Ruslar için Edirne ve İstanbul yolu açılmış gibi idi. Fakat tam o sırada Sofya üzerinden Plevne'ye gelen ve burada alelacele toprak tabyalar inşa ederek Plevne'yi kale haline getiren Osman Paşa, 40.000 kişilik kuvvetli Rus ordularını durdurmayı başararak harbin seyrini değiştirdi. Türk askerinin büyük gayretler göstermesiyle Ruslar büyük kayıplara uğradılar. Fakat Rus ordusu Romanya'dan Askeri yardım istedi ve bunun üzerine Plevne'deki Osmanlı Ordusuna karşı 40.000 Roman Askeri gönderildi. Osman Paşa 10 Aralık 1877 de son bir hamle yaptıysa da başarılı olamadı. Böylece Plevne'de Ardahan gibi Rusların işgaline uğradı.¹²

Plevne'nin elden çıkmasından sonra harbin sonucu belli olmuştu. Bunun üzerine Bab-ı Ali yardım isteği ile İngiltere'ye müracaat etti ve donanmasını Türk sularına göndermesini istedi. İngilizlerin cevabı geçikince Osmanlı hükümeti 8 Ocak 1878'de mütareke için Rusya'ya müracaatta bulundu.¹³

Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasından 3 Mart 1878'de Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı.¹⁴

Ayestefanos Antlaşmasının en ağır maddesi şüphesiz 19. madde idi. Bu maddeye göre Soğanlı dağlarına kadar, Elviye-i Selase olarak bilinen Kars, Ardahan, Batum ile Doğu Beyazıt sancakları tazminat karşılığı Rusya'ya verilecekti¹⁵

---

¹⁰ **İkdam**,16 Nisan 1918, no: 7609

¹¹ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara: ATAM Yayınları,1998, s.5, **İkdam**,16 Nisan ,1918

¹² Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.82-83; Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, s.300-3003.

¹³ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.54.

¹⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, s.64 ; Dayı, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s. 5

¹⁵ Dayı, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.5.

Ayrıca 16. madde ile Doğu Anadolu'da ki Ermenilerin durumunu düzeltmek amacıyla yenilikler yapılacaktı. Böylece "Ermeni Meselesi" antlaşma metninde resmen yer almış bulunuyordu.¹⁶

Balkanlarda da Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verildi. Büyük bir Bulgaristan devleti kuruldu.¹⁷

Görüldüğü gibi Ayastefanos Antlaşması (Yeşilköy Antlaşması) ile Rusya, Slavcılık politikasının zaferini kazanmış, Osmanlı Devletini istediği gibi parçalamış ve Doğu Anadolu ile Balkanlarla yerleşmiş oluyordu.¹⁸

Ayastefanos Antlaşması'nın ağır şartları karşısında çıkarları tehlikeye düşen İngiltere harekete geçti. Rusya'nın Balkanlara inmesi, Kafkasya da Elviye-i Selase'yi topraklarına katarak sıcak denizlere inmek üzere olmasından endişe ederek Osmanlı devleti ile gizli bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre; İngiltere Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini sağlayacak buna karşılık Kıbrıs Adası'na yerleşecekti.(4 Haziran 1878)¹⁹

13 Temmuz 1878'de bazı hükümleri değiştirilerek yeniden imzalanan Ayestefanos Antlaşması tarihlere Berlin Antlaşması olarak geçti. Buna göre;

Kars, Ardahan, Batum savaş tazminatı olarak Rusya'ya verildi.

Doğu Beyazıt ve Eleşkirt Osmanlı devletine bırakıldı.

Doğu Anadolu'da Ermenilerle Meskun bölgelerde bir takım ıslahatlar yapılması ve onların yerli aşiretlere karşı korunması taahhüt edildi.²⁰

8 Şubat 1879'da İstanbul'da imzalanan antlaşmanın 7. maddesine göre üç yıl içerisinde buralardaki halkın serbestçe göç etme imkanı vardı.ancak bu süre zarfında göç etmeyenler Rus tebaası sayılacaktı.²¹

Göç ettirme maddesini bahane eden Ruslar; verimli yerler şehirlerle kasabalardaki Türk ahaliyi kaçırarak yerlerine Khokol (Ukraynalı), Dukhobar (yarım Hristyan), Malakan, Nermis (Alman) , Estonyalı gruplar ve Kafkasya'dan da çok sayıda Rum, Ermeni, Yezidi, Asuri gibi Gayr-i Müslim ahaliyi getirerek bölgeye yerleştiler.²²

¹⁶ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.86-87.

¹⁷ Karal,**Osmanlı Tarihi**, s.65.

¹⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s.345.

¹⁹ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.8.

²⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, s.76; Fahrettin Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953, s.552-553.

²¹Dayı, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.7; Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.2.

²² Kırzioğlu,**Kars Tarihi**, s.553.

Bu arada Elviye-i Selase halkı Rus tebaası olup Rus esareti altında yaşamaktansa, göç etmeyi tercih ediyordu.²³

Fakat 1880’de Kars’a gelen İlk Osmanlı Şehbenderi Mehmet Asım Bey, gizlice imam ve müftüler vasıtasıyla; buraları Padişah geçici bir zaman için Tazminat yerine Ruslarla bırakmıştır. Gaziler ocağı, şehitler yatağı mübarek Kars’tan Ezan-i Muhammed-i ve Müslüman Türk sesi kesilmesin. Camisi ve mescitlerimiz türbelerin hatırı için, kafirin zulmüne katlanarak vatanda kalıp çoğunluğu temin etmek en büyük ibadet ve millet hizmetidir. Şeklinde haber yayarak göçlere engel olmaya çalışılmıştır.²⁴

İşte bütün baskılara rağmen vatanda kalmayı ibadet ve hizmet sayan Elviye-i Selase halkı için bundan sonra “Kırk yıllık kara günler” başlamıştır²⁵

Çıldır Aşık Şenlik Rus hakimiyetinde iken 1882’de Çıldır Kaymakamı olan Ermeni Andona karşı ölümü göze alarak şu mısraları söylemiştir.

Ruslar işgalden sonra bölgede kendi lehlerine olacak şekilde idari ve mülki düzenlemeler yaptılar.1878’de bile Kars’ta ve Kağızman’da açık olan “Rüştüye mektebi” ile pek çok medrese kapatıldı. Rusların amacı buradaki halkın bilinçlenmesini önlemektir. Anadolu’dan koparılan Kars, Ardahan, Batum’dan ibaret “Elviye-i Selase” bölgesinde 1855 tarihli Rus “Arazi Nizamnamesi” tatbik edilerek halkın toprak mülkiyeti kaldırıldı. Bütün yerler devlet malı sayıldı. Şehir ve kasabalardan Türklük izlerini silmek için Türk- İslam eserlerini yıkarak yerine Balkan mimari üslubundan ağır ve göze hoş gelmeyen görünüştaki kışlık yapılar yaptılar.²⁶

Üç sancak bölgesi “Oblast” adıyla Kars ve Batum askeri vilayetlerine ayrıldı.Çıldır sancağından Oltu ile Ardahan Kars’a , Ardanuç Batum’a bağlandı. Buraları Ruslaştırmak için elden gelen her şey sistemli bir şekilde yapıldı. 1886’da yapılan sayıma göre “Kars Oblastı” nda 200 bine varan nüfustan 93.533 Müslüman, 37092 Ermeni, 23525 Rum, 10695 Rus kolonisi, Estonyalı, Asuri, Çingene, 12144 asker, 11 837 Hükümet memuru aileleri vardı. 1892 sayımına göre; vilayetteki 200 868 kişiden %53’ü, 1897 sayımına göre vilayetteki nüfusun %51’ini Müslümanlar teşkil ediyordu.²⁷

²³ Dayı, **Elviye-i Selase’de Milli Teşkilatlanma**, s.7.

²⁴ Dayı,**Elviye-i Selase**, s.8.

²⁵ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.551.

²⁶ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.553.

²⁷ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.553.

Rus idaresinde Türkler ancak “İstrajnik” denilen kendi atı ve silahıyla ücretli jandarma ve muhafızlığına orman muhafızlığına alınır oldu. Ayrıca bazen birkaç köyün baş muhtarlığını dahilen “Klava” larda Türk köylüleri arasından seçilirdi. Bunları kontrol için yanına Rusça yazan Hıristiyan bir katip verilirdi. Bunlar dışında yerli Türkler hiçbir işe alınmaz, ancak Rus mekteplerinde okuyan ve kontrolden geçenler numune fidanlıklarında bahçıvan olabilirdi veya Rus mekteplerindeki Türk talebeye Rusça öğretmenliğine tayin edilirdi.²⁸

Ruslar Türkleri askere de almayarak bir uyuşturma politikası takip etmiş oluyorlardı. Buna karşılık Ermenilerin modern silahları Türklere karşı kullanmalarına da göz yummuşlardı.²⁹

Kars, Ardahan, Batum ve çevresinde Türk sözünün ağza alınması yasaklanmıştı. Türklerin yerleşik alanlarına kasten “Tatarı, Truç gibi adlar takılarak benimsetilmek istenmiştir. Türk zümreleri ayrı millet gibi göstermeye son derece gayret etmişlerdir.³⁰

Diğer yandan Rusya’nın sıcak denizlere inme ve uzak Doğu’da yayılma politikası Japonya ile savaşlara sebep olmuştur.³¹

1905 te çarlık Rusya’sı Japonya’ya yenilince Türk Halkı üzerindeki baskı azaldı. 1906 ‘da Ermeni komitacılarla mücadele etmek için “Difai Partisi” kuruldu.³²

I.Dünya savaşı öncesinde Osmanlı devlet adamları İngilizlere ve Fransızlara başvurdu ama ittifaklarına kabul edilmediler. İttihat terakki kadroları çok suçlandı ama zorunlu olarak rota Almanya’ya çevrildi.³³

Türkiye’nin I.Dünya savaşına girmesi, Çarlık Rusya’nın 1 Kasım 1914’te Sarıkamış’a, Kars’a ve öteki Anadolu sınırlarına saldırmasıyla başladı. Başkomutan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa Erzurum’a gelip üç kolordunun idaresini ele aldı. 22 Aralık 1914’te başlayan kışın şiddetini hesaba katmadığı için 19 Ocak 1915’te “Sarıkamış hareketi” felakete sonuçlandı. 37 yıldır Türk bayrağına hasret kalan Kars ve Ardahan halkı sevincini saklayamadı; Türk Ordusuna kılavuz oldu, evinde kurbanlar kesip milli bayram havası yaşadı. 4 Ocak 1915 günü Ardahan’ı baskınla alan Kazak Sibir alayı, Çıldır’dan Göle’ye kadar Türk köylerinde, Türk

²⁸ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.11.

²⁹ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.11.

³⁰ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.12

³¹ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.126.

³² Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.553.

³³ Erol Mütercimler, **Bu Vatan Böyle Kurtuldu**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s.58.

gelişini alkışladınız diye silahsız ahaliyi, çoluk çocuk demeden katliama başladılar. Bakü'deki İslam Cemiyeti Hayriyesi'nin felaket ve Harbzedelere yardım şubesi yardıma gelinceye kadar pek çok Türk vahşice katledildi.³⁴

---

³⁴ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.553-54; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, 279.

I. BÖLÜM

BREST-LİTOVSK ANLAŞMASI' NDAN TBMM AÇILANA KADAR ELVİYE-İ SELASE'NİN DURUMU

A- Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma

1) Brest –Litovsk Antlaşması ve Elviye-i Selase'nin Durumu

1915-1916 Yıllarında Ruslar Trabzon, Erzincan, Bitlis, Van çizgisini işgal etmişlerdir.¹ Fakat İngiliz ve Fransızların Rusya'ya vaat ettikleri yardım ulaşmayınca Rusya'da Bolşevikler ihtilal çıkardı. Ve yönetimini ele geçirdiler.² Bolşevikler başa gelir gelmez tazminatsız barış talebinde bulundular. Sovyet Rusya'nın bu teklifi Türk Hükümetince memnuniyetle karşılandı. 15 Aralık 1917'de mütareke şartları gereğince 20 Aralık 1917'de anlaşma için Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Sovyet Rusya arasında müzakereler başladı.³ tartışmalı geçen müzakereler 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.

Brest Litovsk'a giden Türk heyetinin asıl gayesi; Rusların işgali altındaki toprakların kurtarılmasıydı.⁴

Buna göre Elviye-i Selase ile ilgili 4.madde şöyle idi: ⁵

“Rusya, Doğu Anadolu illerinin boşaltılması ve Osmanlı Devletine düzenli şekilde geri verilmesinin sağlanması için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Kars, Ardahan, Batum sancakları da Ruslar tarafından boşaltılacaktır.”⁶

Brest Litovsk Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı kazandığı büyük bir diplomatik zaferdir. Bu antlaşmayla hem Doğu Anadolu, hem de Elviye-i Selase tekrar Anavatana kavuşmuştur. ⁷

---

¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 475.

² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.240.

³ Selami Kılıç, *Türk Sovyet İlişkileri'nin doğuşu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1998, s. 175-176

⁴ Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, s.12.

⁵ Danışmend,, *Osmanlı Tarihi*, s. 446-447.

⁶ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.410-415

⁷.Dayı, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, s.47.

2) Rusların Bölgeden Çekilmesi ve Ermenilerin Bölgedeki Faaliyetleri

Brest –Litovsk anlaşması gereği Ruslar Elviye-i Selase’yi boşaltmaya başlamışlardı. Fakat Rusların yerini Rus makamlarınca teşkilatlandırılan ve silahlandırılan Ermeni ve Gürcü birlikleri almaktaydı. Bu hareket Brest Litovsk’ a aykırı düştüğü için Türk Heyeti bu durumu Sovyet Rusya nezdinde şiddetle protesto etmişti. Fakat Brest Litovsk’u kabul etmek istemeyen Ermeniler bölgede katliamlara başlamıştı bile. Elviye-i Selase’nin düzenli bir şekilde boşaltılacağını taahhüt eden Rusya hükümetini ise Ermeni kıyımına karşı en küçük bir teşebbüste dahi bulunmamıştı⁸

Ermeni Generali Areşof, büyük cani Antianik ve Yüzbaşı Kontarcıyof Agonik gibilerinin kurduğu plana göre; 1918 Martın ilk haftasında başlayarak Nisan Sonuna kadar 55 günde Sarıkamış ve Kağızman kazalarıyla Kars şehrini yakarak, bu kazalarla süregel ve zarşat bölgelerinde demiryolu ile şose boylarındaki silahsız köyleri top ve makineli tüfeklerle basıp kırarak 20.000 den fazla Türk’ü tüyler ürpertici usullerle ve beşikteki çocuğa karıncaya kadar katliama uğratıp şehit ettiler.⁹

Gerek Sarıkamış Harekatı’nın Müteakip Rusların 1915 Ocak başından başlayıp üç ay boyunca Kars ilinden 40.000’den fazla silahsız Türk’ü katliamla imha etmeleri gerekse halkın “Otuz Dört Kırgını” dediği 1918 baharındaki bu “Ermeni mezalimin” 20.000 den fazla Türk’ü öldürmeleri, Birinci Dünya savaşı sırasında Elviye-i Selase’nin “Kırk Yıllık Kara Günleri” nin son felaketi olmuştur. ¹⁰ bölgedeki kırgınla ilgili Ardahan’da destanlar yazılmıştır.

3) I.Doğu Harekatı

1918 Yılı Ermeni mezalimi öyle korkunç boyutlara ulaşmıştı ki; Türk ordusu bu vahşeti ve katliamı durdurmak için hareket yapmak zorunda kaldı.

---

⁸ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.488.

⁹ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.18.

¹⁰ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.555.

Ermenilerin 1918 yılında yaptıkları mezalimleri içeren ve 25 Eylül 1918'da Kazım Karabekir Paşa tarafından General Harbord'a sunulan Raporda şöyle deniliyordu.

“1918 Ocak ayı içerisinde Cepheden Rusların çekildiği ve yalnız Mütareke Heyeti'ne memur Rus Subayları ile Ermeni birliklerinin kaldığı anlaşılıyordu. Her taraftan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar; Ermenilerin korkunç bir İslam kırgınına başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz çabuklukla ilerlediklerini bildiriyordu¹¹

Bu durum karşısında bahis konusu olan yerlerin Türk kuvvetleri tarafından kurtarılmasından başka çare kalmamıştı. Başkumandan vekili Enver Paşa . III.Ordu komutanlığı aracılığı ile Rus Kafkas ordusu komutanlığına Ermenilerin yaptığı mezalim anlatılmış. Bu duruma son verilmesi gerektiği aksi takdirde gelen halkın öç almak için ayaklanabileceği bildirilmiştir. Ancak bu girişimler sonuçsuz kaldı.¹²

Elviye-i Selase'deki mezalimin katliama dönüşmesi üzerine başkumandan vekili Enver Paşa, 12 Şubat 1918'de 3.Ordu Komutanı Vahit Paşa ve maiyetindeki Albay Kazım Karabekir Paşa, kuvvetlerine taarruz emrini verdi. Bu emir ile Erzincan Mütarekesi'nde belirlenen sınır hattı aşıldı. Doğu eyaletleri Türk askeri tarafından kurtarılmasına başlandı.13 Şubat'ta Erzincan, 12 Mart 1918'de Erzurum düşman işgalinden kurtuldu25 Nisan 1918'de Kars, 14 Nisan 1918'de Batum, 28 Nisan 1918'de de Ardahan kurtarıldı. Böylece Elviye-i Selase tekrar fiilen Türk idaresine geçmiş oldu.¹³

Birini Doğu Harekatıyla birlikte Türk ordusu 1877-1878 Osmanlı Rus sınırına ulaşarak hem işgal altındaki topraklarını, hem de burada ki Türkleri Ermeni mezaliminden kurtardı.

Bölgede askeri hareket başarıyla sonuçlanmıştı.Fakat iş bununla da bitmiş değildi. Meselenin Resmi hukuki ciheti vardı. Brest Litovsk antlaşmasına göre; bu üç sancakta bir Halk oylaması yapılması gerekiyordu. İstanbul'da gelen emir üzerine Türk Askeri makamları bu halk oylamasına nezaret edeceklerdi.¹⁴ Buna göre Dahiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Renda başkanlığında bir heyet oluşturuldu.

---

¹¹ Dayı, *Elviye-i Selase*, s.48

¹²Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s.490, Dayı, *Elviye-i Selase*,s. 49

¹³Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s.18-19, Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*

¹⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 491

Buna heyette; Hilmi Bey, Şükrü Bey (Kesebir) Asaf Talat Bey ve Necati Bey görevlendirilmişti.¹⁵

Kısa sürede yapılan çalışmalar sonucu, Rus istatistik ve haritalarına dayanılarak, 62 seçim mıntikasına ayrılan Evliye-i Selase'de 12 Haziran 1918'de halk oylaması başlatıldı. On dokuz yaşını doldurmuş erkek, nüfusun katıldığı bu oylamada; İlhaka “evet” için üzerinde kırmızı ay-yıldız bulunan beyaz; İlhaka “hayır” için de mavi kağıt kullanılmıştır.¹⁶

17 Ağustos 1918 günü İkdam gazetesi oylamanın resmi sonuçlarını şu şekilde vermişti.

Seçim bölgesi	Toplam nüfus	Anavatana İltihak (Evet)	Anavatana iltihak (Hayır)
Ardahan	83.88	22.644	57
Kars	20.094	5.279	70
.Batum	64.026	16.317	8

17

Ardahan sancağında : 241 Müslüman, 21 Rus ve Rus malaktan köyü vardı. Bunların Nüfusu 68.873 Müslüman ve 15.007 gayri Müslim olmak üzere mecmu: 53.880 kişi idi. Bunlardan Müslüman erkek nüfus 35.867 ve gayri müslim erkek nüfuzda 6.952 olup, hepsi 42.819 kişi idi. Bu son belirtilen nüfustan 22.654'ü oy sahibi idi. Bunlardan ancak şu kişi Osmanlı Devletine ilhakın aleyhine oy vermişler ve 22.600 kişi evet pusulasını kullanmıştır.

Kars bölgesinde: Toplam müslüman nüfus 65.248, gayri müslim nüfus ise 1.675 idi. Bunlarından erkekle 33.006 müslüman, 840 gayri müslim vardı. Toplam erkek nüfus 33.846 kişi idi. Oy hakkı olanlar da 19.446 kişi olup bunlardan ancak Mağarcık-Malakan köyündeki 70 kişi çekimser kalmıştı.

Batum şehrinde: toplam 9.646 erkek nüfustan 4.312 kişi oy hakkına sahipti. Bunlardan 2.669 kişi evet, 160 kişi hayır demiş ve 1483 kişi de çekimser kalmıştı. .¹⁸

Bu oylama Türk tarafındaki sevincine karşılık, Ermeni, Gürcü ve Ruslar'ın tepkisine neden oldu. Gürcü ve Ermeni hükümetleri yapılan oylamayı

¹⁵ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara: TTK yayınları, 1959, s. 85-90

¹⁶ Dayı, **Elviye-i Selase**, s.61

¹⁷ İkdam, 7721, 17 Ağustos 1918“Anavatana’ya İlhak” s. 2

¹⁸ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s.491-492

tanımadıklarını bildirerek, Brest Litovsk barışında tespit edilen esaslara aykırı olduğunu ileri sürdüler.¹⁹

Oylamayı yapan heyetin başkanı olan Abdülhalik Beyin hazırladığı 24 Temmuz 1918 tarihli raporunda ilgili makamlara oylamanın sonucu ve Elviye-i Selase halkı hakkında bilgi verilmiştir. Elviye-i Selase'deki oylamanın mazbatalarını götürmek ve padişah'tan ilhakı istemek için, Elviye-i Selase'yi temsilen 20 kişilik bir heyet Abdülhalik Bey ile İstanbul'a gitmişlerdir²⁰.

Sultan Vahdettin ilhak haberini sevinçle karşılayarak "Elviye-i Selase" Halka 5 maddelik bir beyanname gönderdi. Bu beyannamede bölgede mülki teşkilatın kurulmasını istedi.²¹ Buna göre;

Orta Batum, Çürüksü, Borçka, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, Ardanoç, ve Savşat kazalarıyla otuz beş nahiyeden ve Kars Livası: Ardahan, Göle, Çıldır, Nefsi Kars, Süregel, Akbaba, Zarşat, Sarıkamış, Horosan, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavusgert ve Posof kazaları ile altmış beş nahiyeden oluşuyordu.²²

Elviye-i Selase'de yapılan bu oylama sonucunda Padişah Vahdettin tarafından ilhak resmen kabul edilerek idari işlerin ona göre yapılacağı bildirildi. Böylece esaret yılları sona ermiştir. Üstelik 4 haziran 1918 tarihli Batum antlaşmasına göre Ahıska ve Ahılkelek'in de Anavatana katılması ile 1828 sınırlarına ulaşılmıştır.²³

4) Mondros Mütarekesi ve Elviye-i Selase

Türk kuvvetleri, güneyde Irak ve Suriye cephesinde, Arapların yardımıyla ilerleyen İngilizler, karşısında bozularak geri çekiliyor dolayısıyla toprak kaybediliyordu.

Ayrıca Savaşın sonlarına doğru, Osmanlının müttefiklerinden olan Bulgaristan 26 Eylül 1918 de Mütareke isteyip, 29 Eylül'de mütareke imzalanmasıyla; İstanbul'da itilaf devletlerinin tehdidi altına girmişti. Almanya, 4 Ekim'de Avusturya'da 5 Ekim'de mütareke isteyince artık savaşmak hem imkansız hem de anlamsız olmuştu.

---

¹⁹ Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 67

²⁰ Uran, **Hatıralarım**, s. 96

²¹ Anavatan'a İlhak, "İkdam" 16 Ağustos, 1334, Hilmi Uran, **Hatıralarım**, s.96

²² Uran, **Hatıralarım**, s. 104-105

²³ Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 67

Doğu cephesindeki Türk kuvvetleri, Bakü'yü işgal etmiş, bir yandan Tebriz'e diğer yandan Dağıstan'la Demir kapıya kadar dayanmışlardı. Fakat Güney cephesindeki Osmanlı Ordularının mağlubiyeti, hatta ordu komutanlarının da mütareke imzalanmasını istemeleri²⁴ Osmanlı Devletini mütareke imzalamaya mecbur etmişti.

Mustafa Kemal Paşa 1918 Ekim'inde Vahdettin'e gönderdiği mektubunda, Osmanlı ordusunun gücünü kaybettiğini, barışın yapılması gerektiğini İzzet Paşa'nın sadrazam yapılması gerektiğini bildirmişti.²⁵

Bir müddet sonra Sadrazam İzzet Paşa Hükümeti kuruldu ve kurulduğunun ilk günü, 14 Ekim 1918'de²⁶ Osmanlı devleti adına resmen mütareke isteğinde bulundu.

Kut-ül Amere'de esir edilen İngiliz Generali Tawsend'in arabuluculuğu ile Osmanlı devleti'nin mütareke isteği kabul edilmiştir.

27 ekim 1918'de başlayan mütareke görüşmelerine, Osmanlı devleti adına Rauf (Orbay) Bey, Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey, İngiltere ve Müttefikleri adına Amiral A. Calthorpe katılmıştır. Görüşmeler 30 ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı.²⁷

Mondros mütarekesi'nin Elviye-i Selase'yi ilgilendiren maddeleri şöyleydi:

7. madde Elviye-i Selase'yi yakından ilgilendiren ve en çok tartışılan maddeydi. Buna madde gereğince; "İtilaf Devletleri emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda , herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi."²⁸

11. madde'de Kuzey Batı İran'da bulunan Türk Birliklerinin Gecikmeksizin savaş öncesi sınırlarına çekilmesini öngörüyordu.

15. madde de Güney Kafkasya'daki ütün demir yollarının (Osmanlı idaresindekileri de dahil)İtilaf devletleri tarafından kontrolünü içeriyordu.²⁹

---

²⁴Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 68

²⁵Yusuf Hikmet Bayur,**Türk İnkılabı Tarihi (1914-1918/Genel Savaşı)** III.Kısım,Ankara:TTK Yayınları, 1983, s. 702-712

²⁶Sina Aksin,**İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992s.78; Selahattin Tansel ,**Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, İstanbul: MEB Yayınları,1997, s.10-32

²⁷Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekesi Tarihi**,Ankara, Güney Matbaacılık 1949,s.69 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara:1973, s.11.14

²⁸ Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekesi Tarihi**, s. 70

²⁹ Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekesi Tarihi** s. 58, 59; Mete Tunçay v.d, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, İstanbul: Cem Yay, 1992, s. 53, 54

Mondros Mütarekesi 31 Ekim 1918'de uygulanmaya koyuldu. İlk olarak itilaf devletleri Musul'u haksız yere işgal ettiler. Çok geçmeden İngilizler , 11 kasım 1918'de Osmanlı hükümeti'ne mütarekenin 11. maddesini ele alarak verdikleri bir notada bütün Türk birliklerinin elemanları ve cephaneleriyle birlikte Elviye-i Selase'yi Terk etmelerini istemişlerdir. Bu haksız bir istek olup; Mütareke'ye de aykırı idi. Çünkü mütarekenin 11. maddesinde itilaf devletleri inceleme yaptıktan sonra, buraların terk edilip edilmeyeceğine karar vereceklerdi. Oysaki itilaf devletleri 11. maddeyi kendi isteklerine göre yorumlamışlardı.

İngilizlerin geri adım atmaması üzerine 25 kasım 1918'de Harbiye Nazırı namına Cevad İmzasıyla IX. Ordu kumandanına gönderilen emirde Elviye-i Selase'nin tahliyesi bildirilmiştir.

Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa karara itiraz ederek; bu bölge boşaltılırsa Ermeni ve Gürcülerin bölge halkına zarar vereceğini bildirmiş, Müslüman halkınsa Ermeni ve Gürcülerin hakimiyetine girmemeyi ve müdafaa etmeye karar vermişlerdir; demiştir.³⁰

a) Elviye-i Selase'nin Boşaltılması

Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi gereği Batum'un işgal edileceği belirtiliyordu. Fakat ne zaman işgal edileceği belli değildi.

10 Aralık'tan itibaren IX. Ordu Batum'da çekilmeye başlamıştı. Zamanın geldiğini düşünen İngilizler ilk adımı atmışlardı. 17/18 Aralık 1918'de Batum'a gelen ilk iki İngiliz gemisi 19 Aralıkta burayı kontrol altına almıştı.³¹

Mondros mütarekesinin imzalanmasının üzerinden daha on gün geçmeden itilaf devletleri Kars ve Ardahan'ın boşaltılmasını istediler. Fakat itilaf devletlerinin bu istekleri diledikleri kadar çabuk gerçekleşmedi. Çünkü IX.Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, boşaltma işinde çok ağır davranıyordu.

Elviye-i Selase'nin boşaltılmasına başlanmasının üzerinden yaklaşık bir ay geçmesine rağmen daha önce ifade edilen zorluklar sebebiyle birliklerin boşaltmayı bitirememiş olması İngilizlerin tepkilerine neden oluyordu.³² İngilizler Yakup Şevki

---

³⁰ Selçuk Ural, **Vilayet-i Şarkıye'de Mondros mütarekesi'nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü**, (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002) s. 17

³¹ Tansel, **Mondros'ta Mudanya'ya** , s.59

³² Ural, **Vilayet-i Şarkıye'de Mondros mütarekesi'nin Uygulanışı**, s. 126

Paşa'yı İstanbul Hükümetine şikayet edince, Yakup Şevki Paşa, bu gecikmenin sebebinin doğal şartlara ve müttefiklerinin yerine getirilmesi mümkün olmayan bir takım isteklerine bağlıyordu.³³

Meclisi Mebusan'ın 1 Ocak 1919'da aldığı karar gereğince Kars ve Ardahan'daki mülki memurların buraları terk etmeleri bildiriliyordu.³⁴ Böylece Evliye- Selase'deki Türk yönetimi sona eriyordu.

b) Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma

İngilizlerin baskısı ile ordunun 1914 sınırına çekileceğinin işitilmesi Evliye-Selase'de büyük heyecana yol açtı.³⁵ Halk daha önce Rus, Ermeni ve Gürcü mezalimini gördüğü için teşkilatlanma konusunda gecikmedi. 29 ekim 1918'de "Ahıska Hükümeti Muvakkatı" kuruldu. Ahıskalı'lar Yakup Şevki Paşa'ya çektikleri telgrafta bölgenin boşaltılmamasını istediler. Fakat Yakup Şevki Paşa'nın da girişimleri sonuç vermedi. Halkın bir kısmı göç ederken bir kısmı da Gürcü ve Ermenilerle mücadele kararı aldılar. Halit Bey, Yakup Şevki Paşa ile anlaşarak komutası altındaki 3.Tümenin³⁶ elinde bulunan silah ve cephaneleri Osman Server (Atabek) yöntemindeki milis kuvvetlere dağıtarak Gürcülere karşı tedbirler aldı³⁷.

Mütareke'nin kararları Ahıska'da olduğu gibi Aras halkını da huzursuz etti. Kendi aralarında yaptıkları görüşmeler sonucunda Ermeniler ile mücadele kararı aldılar. 3 kasım 1918'de Iğdır merkezli "Aras Türk hükümeti" kuruldu.³⁸

Kars halkı da ordunun çekilmesinden sonra Ermeni kıyımına maruz kalmamak için Wilson prensiplerine dayanarak teşkilatlanma kararı aldı.³⁹Bu karar sonucu Piroğlu Fahrettin Bey'in başkanlığında, Kağızmanlı Ali Rıza, Karşlı Sarıhaliloğlu Muhlis, Mamiloğlu Tevhiddin Beyler ve Kepenekçi Emin Ağa tarafından, merkezi Kars olmak üzere , 5 kasım 1918'de "Kars Milli İslam Şurası" kurulmuştur.⁴⁰

³³Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara: Genelkurmay Bşk. Harp Tarihi Dairesi yayınları, 1962, 41-44

³⁴Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 78

³⁵Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1995, s. 487

³⁶Daha Sonra Ardahan Milletvekili

³⁷Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.57

³⁸Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti** s. 46

³⁹Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler** s.487

⁴⁰Fahrettin Kırzioğlu, **Milli Mücadele'de Kars**, İstanbul: Kars'ı Tanıtma Derneği Yayınları, 1960,s. 8

Kars İslam Şurası ilk toplantısında 15 Kasım 1918'de yaptı. Seçilen 8 kişilik bir "Muvakkat Heyet" tarafından Kars sancağında Şura şubelerinin açılmasına karar verdi.⁴¹

Kars İslam Şurasının ikinci toplantısı 30 Kasım 1918'de 60 delegenin katılımıyla toplandı. Kongre sonunda Milli Şura Hükümeti" kuruldu. Bu hükümetin başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey, yardımcılığına da Kepenekçi Emin Ağa getirildi.⁴² Daha önce oluşturulmuş 8 kişilik heyet kongreden sonra 12 kişiye çıkarıldı. Bunlar; Memmed Bey, Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet Bey, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin bey, Çıldırlı Dr. Esad Bey, Oltulu Molla Bilal Efendi, Erivanlı Ahundoğlu Taki Bey, İğdırlı Ali Beyoğlu Mahmut Bey , Gümrülü Hacı Yusuf Bey, Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza Bey, Gümrülü Hacıoğlu Yusuf Bey, Digor'lu Camadanlı Aşiretinden Maksut Ağaoğlu Hasan Ağa idi.⁴³

Milli Şura Hükümeti, varlığını uluslar arası alanda tanıtmak için Hilal-i Ahmer (Kızılay) cemiyetinin vasıtasıyla Japon İmparatorluğuna bir telgraf çekerek milli şura hükümetinin çalışmalarına yardım edilmesini istedi.⁴⁴

5 Kasım 1918'de Kars Milli İslam Şurası'nın kurulmasının hemen ertesi günü, Ardahan'da da aynı faaliyetlerin başlatıldığı görülmektedir. Özellikle 3.Fırka Kumandanı Halit Bey, Ardahan ve çevresindeki halkın teşkilatlanmasında büyük rol oynamıştır.

Ardahan Hükümet-i Mahalliye Reisi Binbaşı Salih Bey'den IX . Ordu Kumandanlığı'na 6 Kasım 1918'de gönderilen telgrafta; Ardahan halkının bir mahalli cemiyet teşkil ederek, milli mukadderatlarını hükümete arz etmek için, delege seçimi yapmak istediklerini bildiriyordu.

IX. Ordu Kumandanlığı da verdiği cevapta Türk topraklarının ayrılmaz bir parçası olan Ardahan halkının da kendi gelecekleri için delege seçip göndermelerini istiyordu. Bölgede bulunan Halil Paşa, Kaymakam Halit Bey, Rasim Bey ve Cafer Bey'in gayretleri sonucu I. ve II. Ardahan Kongreleri toplandı.

I.Ardahan kongresi; Ahıska'dan Ardahan'a çekilen 3.Fırka Kumandanı Halid Bey (Karsıalan) 'in başkanlığında, Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Arif, Ebulhind'li Köseoğlu Cafer ile Ardahan kaymakamı Haşimoğlu Rasim (Acar) Beylerden kurulu

---

⁴¹ Dayı, *Elviye-i Selase*, s.93

⁴² Kırzioğlu, *Milli Mücadele'de Kars*, s. 8

⁴³ Dayı, *Elviye-i Selase* s.94

⁴⁴ Kırzioğlu, *Milli Mücadele'de Kars*, s. 14

8 kişilik bir heyet tarafından 3 Ocak 1919'da toplandı. 5 Ocak 1919'a kadar süren kongre şu kararları aldı:

1. Devletimize İngilizlerin dikte ettirdiği Mondros mütarekesi şartlarını çeşitli sebep ve bahanelerle tatbik ettirmedik.

2. Eldeki silahları teslim etmek şöyle dursun, düşmanlarla çarpışarak yeniden silahlanmak için her çareye başvurmak.

3. Yeni kurulmuş olan Ahıska ve Elviye-i Selase'yi teşmil eden topraklarımızla birlikte, boğazlara açılan limanlarıyla demir yolları işgal edilen Anavatani da kurtarmak için geniş ölçüde teşkilat kurup, zafere ulaşınca kadar yılmadan feragat ve tesanütle çalışmalı.

4. Derhal milli şura hükümeti bölgeleri temsilcileriyle Ardahan'da yeni bir kongre yapmak⁴⁵

I.Ardahan kongresinin kararları telgraf ve telefonlarla gerekli yerlere duyuruldu. Çünkü İngilizlerden önce bir hükümet kurmak gerekirdi.

I.Ardahan Kongresi'nin toplanması sebebi ve alınan kararlar sadece Elviye-i Selase'nin kurtarılması ile ilgili görünse de üçüncü madde bütün vatan'ın kurtarılmasından ve zafere kadar mücadeleden bahsediliyordu.⁴⁶

II.Ardahan Kongresi; 7-9 Ocak 1919 da toplanarak I. Kongrede alınan kararlar desteklendi ve genişletildi. Bu kongreye Erzurum, Trabzon ve Kars'tan da temsilciler katılmıştı. Burada alınan kararlar

1. Kars'ta Milli Şura hükümetine bağlı bütün şuralardan katılacak olan bölgelerle , Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti muvakkata-i milliyesini kurmak üzere bir kongre yapmak

2. Geri çekilen IX.Ordu dan alınacak silah ve malzemeler ordudan ayrılan gönüllü er ve erbaşlar; halktan toplanan gönüllüler ile yine orduda ayrılacak subayların idaresinde düzenli askeri birlikler kurarak Ermeni ve Gürcülere karşı koymak

3. Batum'da yayınlanan Sadayı Millet, Trabzon'daki istikbal, Erzurum'da Al bayrak gazeteleri vasıtasıyla içeride halkı bilinçlendirmeli; dışarıya yapılacak yayınlar ve gönderilecek resmi belgeler aracılığıyla milli haklarımızı tanıtmak

⁴⁵ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.79,

⁴⁶ Dayı, **Elviye-i Selase**, s.97.Kırzioğlu, **Milli Mücadele'de Kars**, s.15

4. Eldeki silahları kesinlikle İngilizlerle onların ortaklarına teslim etmemesi ve III.Fıkra kumandanı Halit Bey'in Elviye-i Selase'ye askeri yardım ve müdahalesinin devam ettirmek kararı alınmıştır.⁴⁷

3.Maddede bildirildiği gibi Saday-ı Millet gazetesi Milli Şura Hükümeti'nin Resmi yayın organı haline getirildi. Gazete, Elviye-i Selase'nin Osmanlı camiasının ayrılmaz bir parçası ve bütün olduğu yönünde yayınlar yaparak bölge halkının haklı davasını Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya çalışıyordu.⁴⁸

Milli Şura Hükümeti 17 ocak 1919 da Kars'ta büyük bir kongre topladı. Bu kongreye toplam 131 delege katıldı. Delegeler kongrede Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulmasına karar verdiler. Böylelikle bölgede kurulan bütün şuralar hükümet çatısı altında birleştirildi.⁴⁹

Yeni kurulan hükümetin başkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Bey Dahiliye Nazırlığına (İç işleri bakanı), Ali Rıza Bey, Hariciye Nazırlığına (Dış işleri bakanı) Fahrettin Bey getirildi.⁵⁰

Hükümetin kurulduğu gün 18 maddelik Teşkilat-ı Esasiye kanunu ilan edildi.Bu anayasa Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin varlığını resmen ilan edilmiş oldu.⁵¹

Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin sınırları Batum vilayeti (Acara, Artvin dahil) Kars Vilayeti (Posof, Çıldır, Göle, Ardahan, Oltu, Şenkaya, Kağızman dahil), Sürmeli Sancağı, (İğdır, Kulp, Tuzluca, Aralık dahil), Ahıska sancağı (Kobliya, Adıgan, Azgur, Hırbış dahil) ve Ahılkelek Sancağı'nın batısı ve Eçmiyazin sancağı'nın güneybatı topraklarını içine alıyordu.⁵²

Hükümet bu sınırları gösteren bir “hududnameyi” 1 Şubat 1919'da İstanbul'daki kendi temsilcilerine göndererek resmen sınırlarını ilan etmiştir.

Bu sınırlar içindeki genel nüfus 1 .738.478 di. Bu nüfusun 227.324'ü Rus, Rum ve Malakanlardan, 1.511.154'ü yerli Türklerden, 23.670'i İrevan (Revan-Erivan) ve çevresindekilerden ve 1.534.824'ü İslam nüfusundan oluşuyordu.⁵³

Hükümet siyasi mücadelesin de sesini duyurmak için görüşmelerde bulunmak için hem Paris'e (Paris konferansına) hem de Moskova'ya murahhas göndermek

⁴⁷ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s.80

⁴⁸ Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basın**, s.191

⁴⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.48

⁵⁰ Dayı, **Elviye-i Selase**,s.102

⁵¹ Dayı, **Elviye-i Selase**, s.105

⁵² Dayı, **Türkler** , c.XVI, s.158

⁵³ Gökdemir, **Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 102

niyetindeydi. Fakat İngilizler, görüşmeler sürerken hükümetin resmi varlığına son verdiler.

c) İngilizlerin Parlamentoyu İşgalleri ve Hükümeti Dağıtmaları

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kaderi aşağı yukarı Mart başlarında belli olmuştu. 10 Mart 1919'da Bakü'den Kafkasya'ya tayin edilen General Thomson'un gelişi ile gelişmeler bundan sonra hep Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin lehine olarak cereyan edecektir.⁵⁴

Thomson'un Tiflis'e gelişi sırasında İngiliz askeri temsilcileri Kars, Erivan, Ahılkelek ve Nahçıvan'da hazır bekliyordu. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin tehlikeli propaganda yaptığını İstanbul'daki genel karargahlarına bildiren Thomson, Kars'taki İngiliz garnizonun takviyesi için izin istedi. 14 Mart 1919'da Gürcü ve Ermeni yetkilileri Generalin bu konulardaki fikrine katılarak her iki ülkenin meselelerini halletmesi için çağrıda bulundular. Thomson'un teklif ettiği antlaşma ile "Ermeniler; Kars, Kağızman ve Batum askeri valiliğin emrinde olan Oltu ve Gürcülerin Ardahan'ın Kuzey kesimi haricindeki bölgeye sahip olacaklar, Gürcüler ise Ardahan'ın Kuzey Bölümü Ahılkelek, Alavedi Köyü ve madenleri dahil olmak üzere Borçalı'nın Kuzey kesimi ve Sanahin Köyü ve istasyon dahil olmak üzere bölgelere hakim olacaklardı.

İşte bu sırada yani 25 mart 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi tam bağımsızlığını ilan ederek Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti adını aldı.⁵⁵

Bu durumdan rahatsız olan İngilizler, işgal hazırlıklarına başladılar. İngiliz askeri Murahhası Preston 12 Nisan'da meclisi ziyaret edeceğini bildirerek; Hükümet başkanı ve idare Heyeti ile Meclis üyelerinin orada bulunmasını istemişti.⁵⁶

13 Nisan'da Meclis'e gelen Preston'un, isteği üzerine İbrahim Cihangiroğlu Hükümeti ve meclis üyelerinin tanıtırken; binanın İngiliz askerleri tarafından sarıldığı anlaşıldı.Meclis'e giren İngiliz askerleri Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni

---

⁵⁴ Dayı, *Elviye-i Selase*, s. 148

⁵⁵ .Gökdemir, *Cebub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 104

⁵⁶ Dayı, *Elviye-i Selase* ,s. 149

dağıtarak meclis üyelerinin isimlerini liste halinde okuyarak tutukladılar.⁵⁷ Hükümet üyelerinden Fahrettin Bey, Erzurum da olduğu için tutuklanmamıştır.

İngilizler Tarafından Tutuklanan Kişiler

1. Hükümet Reisi: Cihangiroğlu İbrahim Bey
2. Harbiye Nazırı: Cihangir oğlu Hasan Bet
3. Dahiliye Nazırı: Ali Rıza Bey
4. Kars Valisi: Alibağcıoğlu Mehmet Bey
5. Polis Umun Müdürü: Mamiloğlu Tevhiddin Bey
6. Muhacır Müdürü: Rum istefon Vafeddin Bey
7. Maliye Nazırı Azasından: Cihangiroğlu Aziz Bey
8. Kars Polis komiseri: Salahoğlu Musa Bey
9. Rum milletvekili Pavlo Comaso/Comuşov
10. Parlamento Azasından Polonyalı Göçmen Siman Racinski
12. Kars Şurası idare mümessili Yusuf oğlu Yusuf Bey⁵⁸

İngiliz işgali, General Davie, ve General Thomson imzalı iki beynamede ile halka duyuruldu. Yeni idare, Ermenilere devredilinceye kadar Askeri vali olarak atanan Binbaşı Preston'un başkanlığında kuruldu. 30 Nisanda General Osebyan ve General Garganof Kars'a gelerek idareyi teslim aldılar.⁵⁹

5) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Sonrasında Bölgede Genel Durum Ve Faaliyetler

Hükümetin dağıtılmasında sonra sürekli İngiliz üniforması altında Kars'a Ermenileri taşıyan İngilizler, General Osebyan ve General Garganov'u Kars'a getirerek 30 Nisan 1919 günü idareyi Ermenilere teslim etmişlerdir.⁶⁰ Kars'ı Ermenilere peşkeş çekmişlerdir. Buna rağmen Ermeniler ancak, Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Zaruşat'ta hakim olmuşlardır. Akbaba, Çıldır, Oltu, Göle, Allahuekber Dağı, Karakurt (Orta kale), Ahıska'daki Mili Şuralar Kars'ın kurtuluşuna kadar Ermenilerle savaşmıştır.

---

⁵⁷Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara: Kaynak yayınları, 2000, s. 45
Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s.558

⁵⁸ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul: 1985, s.111-112

⁵⁹ Jaeschke; **Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri**, s.44

⁶⁰ F.Kırzioğlu, **Milli Mücadele'de Kars**, s.12-54

İngilizlerin koruması altında bulunan Ermeniler bölgede tekrar taşkınlıklarına başlamışlardı. Ermenilerin mezalimleri öylesine korkunçtu ki Osmanlı Erkan-ı Harbiye'si, XV. Kolordu vasıtasıyla haber alınan bu Ermeni vahşetlerini bir broşür halinde bastırmıştır. Ayrıca, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa gelişmeleri İstanbul'a bildiriyordu. 27 Ağustos 1919 günlü istihbarat raporunda; Ermenilerin Elviye-i Selase'de Türk ve Müslüman bırakmamaya karar verdikleri, Ermeni Hükümeti'nin Müslüman katli ve ifna hareketlerinde bulunarak her türlü mezalime başvurduğu bildirilerek, "Kars, Sarıkamış, Iğdır tarafında, Revan ve Aras mıntikasında İslamlara karşı yapılan mezalim son dereceyi bulmuştur, deniliyordu. Aynı raporda Ermenilerin bölge halkının zahirelerini ve harmanlarını gasp ederek, tarlalarda çalışmalarına engel oldukları, bu mıntikalara top ve makineli tüfeklerle taarruz ettikleri bildiriliyordu.⁶¹

Yine Kazım Karabekir Paşa'nın 2 Eylül 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği şifrede Ermeni Katliamları anlatılmıştır.⁶²

20 Nisan da General Kivinitadze komutasında ilerleyen çok sayıda Gürcü askeri, Ardahan'ı işgal etmişti. Ardahan'a birlikte Göle ve Çıldır'da İstila eden Gürcülerde zulüm ve katliam yapmada Ermeniler den aşağı kalmamışlardır.⁶³ Gürcüler acımadan ve merhamet etmeden Posof'un halkını kılıçtan geçirdiler. Dokuz köy (Pola, Gune, Papalo, Çiloana, Poma, Budala, Zendar, Çoksan, Stepanezininde) camiler dahil tamamen yakıldı. Bu sistemli soykırım esnasında ne kadınlar, ne yaşlılar ne de çocukların canı bağışlandı. Ölenler arasında kadınlar, yaşlılar ve çocukların sayısı 390'dır.

Bu köylerdeki Müslüman Türklerin bütün erzak ve hayvanlarına Gürcüler tarafında el konuldu. Taşınabilen mallar başka yere götürülüp açık arttırma ile satıldı. Bu haydutluk eylemlerinin ardından meydana gelen zararlar 22.776.00 ruble tutarında idi. Bütün bu gelişmelerden Batum'daki İngiliz ve Amerikan temsilcileri haberdar edildi. Son olarak da aşağıda yer alan zararlar tespit edildi.

---

⁶¹ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, s. 213-220

⁶² **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Ermeni Belgeleri Özel Sayısı" sayı 86 yıl: 36, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1987, s.117.120

⁶³ Gökdemir, **Elviye-i Selase**, s. 172

Posof'ta Gürcülerin yaptığı zarar şöyle tespit edilmiştir.

Atlar	28	42.000 Ruble
Koyun vs.	593	59.300 Ruble
Sığırlar	185	92.500 Ruble
Erzak	2000	40.000 Ruble
Nakit para	875 paund	60.000 Ruble
Taşınırların değerleri	-	2.753.000 Ruble
Toplam	356.700	3.403.500

64

Ardahan ve Çıldır'a gelen Gürcüler aynı şekilde buralarda da faaliyetlerine devam ettiler.bunların bölge halkına verdikleri zarar aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Ardahan	Sayı	Ruble olarak Toplam
Atlar	230	345.000
Sağırlar	2.050	1.640.000
Sürüler	4.320	618.000
Erzaklar	130.000	400.000
Ekim	85.000	1.700.000
Nakit para	-	5.350.000

Göle'de	Sayı	Ruble olarak Toplam
Atlar	322	483.000
Sığır	44.000	3.200.000
Sürüler(küçük baş)	750.000	1.125.000
Erzaklar	102.500	8.200.000
Ekim	165.000	3.300.000
Nakit para	-	6.970.000

Çıldır'dan	Sayı	Ruble olarak Toplam
Atlar	112	168.000

⁶⁴ Osman Server Atabek'in Fransızca raporu " L'Eta Du Sud-Ouest Du Cauesa" s. 7'den alınmıştır.

Sığırlar	1.550	1.240.000
Sürüler(küçük baş)	3.200	4.580.000
Erzaklar	78.000	6.240.000
Ekim	35.000	700.000
Nakit para	-	8.250.000

Tahılların, sürülerin ve zirai aletlerin zorla ele geçirilmesinden dolayı tarlalar ekimsiz kaldı.⁶⁵

Elviye-i Selase'deki Müslüman Türk Halkı'nın çığlıkları karşısında artık sessiz kalamayan itilaf devletleri, General S.G Harbord nezdinde Amerikalı Teknik heyetini Türkiye'ye göndermişlerdi. Bu heyet'e XV kolordu komutanlığınca sunulan 25 eylül 1915 Tarihli raporda mütareke'den beri Ermenilerin yaptığı mezalimler anlatılmıştır.⁶⁶

Buna rağmen Gürcü ve Ermeni mezalimleri halk üzerinde büyük bir paniğe vesile olmaktadır. Bundan dolayı Evliye-i selase halkı batıya doğru göre başladı. Ermenilerin de istediği buydu. Bu göçlerin önlenmemesi Elviye-i selase'de Türk nüfusunun azalacağı endişesini yaratmıştır. Fakat göçlere yine de engel olunamıyordu.

a) Akbaba ve Çıldır Milli Şuraları

Çıldır Milli Şurası, Cenubi Garbi Kafkasya Hükümetinin dağılmasından sonra Kars'tan Çıldır'a geçen Dr. Esad Bey tarafından kurulmuştu. Şura'nın başında Purutlu Kamil Ağa, bulunuyordu. Diğer üyeleri: Koravelli Kamil Ağa (Erdoğan), Dr. Esad Bey Zigaristavlı Deliağa (Bingöl, Pehreşenli Ağadede, Sukkaralı, Molla, Nebi, Kasımoğlu Hasan Ağalar idiler)⁶⁷

Ermenilerin 1919 Mayıs'ında "Çıldır Kaymakamı" olarak gönderdikleri kişiyi kabul etmeyen Milli Şura hızla milis kuvveti oluşturmaya başlamıştı. Bu milis kuvvetlerinin oluşmasında ve onların eğitiminde I.Dünya Savaşında Ruslara Esir düşüp sonra kurtularak ,Elviye-i Selase'de kalan askerlerimizin büyük rolleri olmuştur. Yoğun çabalar sonucu "Çıldır Gönüllü" Alayı kurulmuştur. Çıldır İslam

⁶⁵ Atabek, " L'Eta Du Sud-Ouest Du Cauesa, s. 7

⁶⁶ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, s.

⁶⁷ Fahrettin Erdoğan, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, s. 216-241

Şurası ve Çıldır Gönüllü Alayı Ordumuzun Doğu Harekatı'na katılarak birlikte savaşmış bu mücadelede Gürcülerin 23 Şubat 1921'de Ardahan Sancağını Türklere teslim ederek, Ardahan,Çıldır ve Çoruh'tan çekilmesine kadar sürmüştür.

b) Elviye-i Selase ve Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, Doğu Karadeniz bölgesinde asayişini sağlamak için 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Bölgedeki durumu bir raporla İstanbul Hükümetine bildirdi. Raporda; bölge üzerinde hak talep eden Rum ve Ermeni çetelerinin varlığına ve İngilizlerin bunları desteklediğine dikkat çekti. Samsun'da 25 Mayıs 1919'da Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa bura Havza Genelgesini yayınladı. Bundan sonra İstanbul'a çağırıldıysa da onları oyalayarak zaman kazandı ve Amasya'ya geçerek Amasya Genelgesini yayınladı.⁶⁸ Bu sırada Doğu Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Çalışmaları sonucu Erzurum Kongresinin toplanma hazırlıkları başlamıştı. Cemiyet ileri gelenleri ve Kazım Karabekir Paşa Mustafa Kemal'i de bu kongreye davet ettiler ve Mustafa Kemal Paşa'da bu davete olumlu cevap verdi. Kongreye katılmak için Amasya'dan hareket ettiği sırada kendisinin İstanbul'a dönmesini isteyen telgraflar almaktaydı. Fakat bunları dikkate almayarak 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a geçmişti.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiğinde Cenubi Garbi Kafkasya Hükümeti Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'de Erzurum'da bulunuyordu. Fahrettin bey Mustafa Kemal ile görüşerek gelişmeler hakkında bilgi verdi.

Elviye-i Selase temsilcileri 19 Temmuz 1919'da kongre başkanına şu dilekçe ile müracaat ederek, kongreye katılmak istediklerini bildirdiler

“Vilayet-i Site Kongresi Riyaset-i Huzur-u Alisine Reis Efendi Hazretleri,

Elviye-i Selase, Vilayet-i Sitte'nin ayrılmaz bir parçasıdır, yapılacak mücadelede Türkiye'nin öz ve necip evlatlarıyla yan yana olmayı istiyoruz. Gelecek felaket size bize değil? Hepimizdir. İcap ettiği gün siz kardeşlerimizle aynı safta

⁶⁸ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c.I, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 40

⁶⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. I, İstanbul: Kamer Yayınları, 1999, s. 53-56

can vermek için karar vermişiz. Ve bu hissimizden fedakarlık yapmak niyetinde değiliz.

Avrupa'nın bilhassa İngilizlerin bizim için cefa gördükleri mutaassıp hareketler yüzünden zayi edilen hukukumuz henüz telafi kabul etmez bir halde değildir. İşte biz kardeşleriniz bu hukukumuzun kurtarılabilmesi için toplanacak büyük kongrede Cenubi Garbi Kafkasya Hükümeti sabık Hariciye Nazırı, Fahrettin Bey'le Ardahan esnafından ve milli şura azasından Rasim Bey murahhas sıfatıyla kongrede bulunmak üzere seçtik. Bu itimatnamenin kafi bir vesika olarak kabul duyurulmasını istirham ve rica ederiz.

İmzalar

19 Temmuz 1919

“Mehmet Bey : Ardahan Aşiret Rüesasından ,

D.r Esat Bey : Kars Milli Şura Reisi

Hacı Hamid Zade Hafız Bey : Ardahan Milli Şura Azasından,

Mehmet Ali Bey : Ardahan Milli Şura Reisi

Abdullah Ağazade Kamil Bey : Ardahan milli Şura Azasından

Hacı Nebi Zade Kamil Bey : Ardahan Milli Şura Azasından

Bahri Bey : Ardahan Aşiret Rüesasından.”⁷⁰

Bu belgeye imza atanlar. Cenubi Garbi Kafka Hükümeti'nin ileri gelenleriydi. Delege olarak seçilenlerden Rasim Bey, Cenubi Garbi Kafkasya Hükümeti'nin Ardahan mutasarrıfı, Fahrettin Bey'de Hariciye nazırıydı.⁷¹

Fahrettin Erdoğan ve Rasim Bey Kongrenin birinci oturumunda bulundular. 23 temmuz 1919'da kongrenin açılış konuşmasını yapan M. Kemal Paşa, memleketin genel ve özel durumu hakkında bilgi verirken⁷² Ermenistan'a gelince Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün Müslüman halkı baskısı altından tutarak ve bazı yörelerde katliam ve yağmacılıkta bulunuyordu diyerek Elviye-i Selase'deki Ermeni mezalimine işaret etmişti.

⁷⁰ Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 228

⁷¹ Gökdemir, s.192. F.Erdoğan, s.228

⁷² Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul: Teme Yayınları, 2000, s145

Erzurum Kongresi'nin 1. maddesinde “ Doğu illeri ile Trabzon ve Canik Sancağı hiçbir sebep ve bahane ile Osmanlı topluluğundan ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.” denilerek , Elviye-i Selase'nin Anadolu toraklarından koparılamayacağı belirtilmiştir.⁷³ Bu durum Elviye-i Selase halkının moralini yükseltmişti. Mustafa Kemal'de, “*sizin mücadeleniz bizim mücadelemizdir*” diyerek bölge halkına ayrıca destek vermiştir.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, kongre kararları alındıktan sonra, Fahrettin Erdoğan Bey ile görüşerek ona;

“24 saat içinde tutuklanması ve Trabzon'daki İngiliz torpidosunun teslimi hakkında İstanbul dan telgraf alındığı haberini vererek; hiç müteessir olmayınız, bizim mukadderatımızda sizin mukadderatınıza tabidir. İngilizler, buradan hiç birimizi alamazlar, metin olunuz. Sonuna kadar mücadele edip memleketi kurtaracağız” dedi.

Fahrettin Bey , Erzurum'da vilayetin ve ordunun kendisinin çalışmasına izin verdiğini ve aldığı yardımları Milli Şura teşkilatına gönderdiğini söylemesi üzerine , Mustafa Kemal Paşa; “*Yarımdan itibaren sen ve arkadaşların aramızda görünmeyeceksiniz. Çünkü bu telgrafın aynısını Miralay Rawlinson da almıştır, sizi bizim aramızda görürse çalışmalarımıza mani olur. Teşkilatınıza gidiniz. Azerbaycan ile aramızdaki muharebeyi temin ediniz.*” Emrini verdi.

Bundan sonra Oltu'ya dönen Fahrettin Bey mücadelesine burada devam etti.⁷⁵

c) Elviye-i Selase Ve Sivas Kongresi

4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresinde meseleye daha da açıklık getirilmişti. Erzurum kongresinde “Vatanın milli sınırları içinde bir bütün olduğu ve birbirinden ayrılamayacağı” vurgulanmıştır. Sivas kongresinde ise vatan tabirine bir açıklık getirilmişti. Sivas kongresinde benimsenen bu tarif aynen şöyle idi. “*Osmanlılardan itilaf devletleri arasında kabul edilen Mondros mütarekesi'nin imzaladığı 30 Ekim*

⁷³Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** c.II. s. 55-62 Atatürk, **Nutuk**, c.I, s. 67

⁷⁴ Atatürk, **Nutuk**, c.I, s. 80-81

⁷⁵ Erdoğan , **Hatıralarım**, s. 278-279

1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan topraklar birbirinden asla ayrılmaz kabul edilmez bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün İslam unsurları birbirine karşılıklı saygı ve fedakarlık duygularıyla bağlı ve birliklerini milli sosyal ve manevi hakları ile yaşayış gösteren öz kardeşleridir.” Denilerek Elviye-i Selase resmen milli sınırlar içine alınmış ve böylece Elviye-i Selase temsilcilerinin gayretleri boşa çıkmamıştı.⁷⁶

d) Misak- ı Milli ve Elviye-i Selase

12 Ocak 1920’de toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, Erzurum ve Sivas kongreleri kararları ışığında, Mustafa Kemal Paşa’nın görüş ve direktifleriyle hazırlanan “Misak- ı Milli “ metnini 28 Ocak 1920’deki gizli oturumunda kabul etmiştir. “Ahd-i Milli” olarak bütün mebuslarca imzalanmıştır. 17 şubat 1920’de de meclis tarafından basına ve bütün yabancı devlet meclislerine bildirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷

Anadolu da gelişen milli mücadele hareketinin umumi çerçevesi hedefleri mana ve muhtevası , milli iradenin meşru temsilcilerinin oy birliği ile belirtilmiş oluyordu. Misak-ı milli’nin 1. ve 2. maddeleri Elviye-i Selase ile ilgiliydi

1. Madde: Mondros mütarekesi yapıldığı sırada Osmanlı devletinin düşman orduları işgali altında kalan Arap çoğunluğuyla mesken kısımlarının mukadderatını halk oyuna göre tayin edilecek mütareke akitlerine göre, din, ırk, ve toplumsal bağlarla birleşik Osmanlı İslam çoğunluğu ile mesken fiilen veya hükmen hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür.

2. Madde: İlk serbest kaldıkları zaman, halk genel oyu ile anavatana katılmış olan Elviye-i Selase (Batım, Ardahan,Kars) için gerekirse yeniden Plebisit yapılmasını kabul ederiz.⁷⁸

Bu maddede açıkça görüldüğü gibi “Halkın umumi ile (Rus işgalinden kurtulur, kurtulmaz)Anavatanla birleşen E.S için gerekirse yeniden halk oylamasına baş vurabiliriz denilmekteydi .

Elviye-i Selase’nin de Milli mücadele içinde yer alması demek bin yıllık Türk yurdunun bu mukaddes parçasından vazgeçilmediği manasına geliyordu. Tabi olarak itilaf devletlerinin bu durum karşısında sessiz kalmaları beklenemezdi. 16 mart 1920

⁷⁶ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 195

⁷⁷ Atatürk, **Nutuk**, C.I, s. 418

⁷⁸ İsmail Soysal, **Türkiye’nin siyasal Antlaşmaları**, C.I. (1920-45) Ankara:1983, s. 15-16.

de fiilen İstanbul'u işgal eden İngilizler meclisi dağıtarak bazı milletvekili ve vatansever paşaları, Malta adasına sürgüne gönderdiler.⁷⁹

B) II. DOĞU HAREKATI VE ELVİYE-İ SELASE'NİN TÜRK TOPRAKLARINA KATILMASI

1) Harekatın Sebepleri

13 Nisan 1920'de Kars'ta bulunan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, İngilizler tarafından baskına uğratılarak üyeleri Malta'ya sürgün edilmişti. Bu hükümetin kuvvetleri ise önce Allahuekber dağı çevresinde hakimiyetlerini ve mücadele azimlerini devam ettirmişlerdi. Fakat Ermeni kuvvetleri, Sarıkamış, Kağızman, Kulp (Tuzluca) kasabalarını işgal ederek Sarıkamış sınırına dayanmışlardı. Nahçıvan bölgesinde olduğu gibi buralar da da kadın ve çocuk demeden Türk İslam nüfusunu yok etmeye girişen Ermeniler karşısında pek çok kimse sınıra sığınmıştı. Tam teçhizatlı ve eğitilmiş Ermeni kuvvetleri karşısında pek zayıf durumda olan bölgenin silahsız halkının zaten fakir olan bu sınırlarda sıkıntı çıkarması bu hali önlemeyi ve Ermeni mezalimini durdurmayı gerektiriyordu.

Bu mezalimi önlemek için XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir paşa, Erzurum'da bulunan Mütareke Komisyonu Başkanı Yarbay Ravlinson'a yazdığı mektupta; "sınıra bitişik yerlerde ve askerimizin gözü önünde Ermenilerin savunmasız ve silah gücü olmayan İslam köylerinde zulüm ve cinayetlerinin önüne geçilmesini..". istedi. Ayrıca yeni saldırılar üzerine bu isteklerini tekrarladı.

Yarbay Ravlinson'a Kolordu Kurutanlığı'nın yazdığı bu yazılardan bir sonuç alınmadığı gibi, Ermeni saldırıları her tarafta genişledi.⁸⁰

Bu arada , Bolşevik Rus hükümeti, 1920 Mart'ta Kafkaslara yönelmişti. 27 Nisan'da Azerbaycan'a giren Bolşevikler 28 Nisan'da Azerbaycan'dan Sovyet idaresini kurmuşlardı. Üstelik, Kızıl Ordu'ya Azerbaycan'dan sonra Gürcistan ve Ermenistan'ı da Sovyetleştirme görevi de verilmişti. Ermenistan ve Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesi; her iki devletin işgali altında bulunan Elviye-i Selase'nin

---

⁷⁹ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.197; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. III, s.16,20; Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, 111-114; Atatürk, **Nutuk**, C. I, s,360, 365; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.III. s.1133.

⁸⁰ Türk İstiklal Harbi, C.III.**Doğu Cephesi**, s. 78-79

kaybedilmesi demektir. Çünkü Kızıl Ordu'nun işgali altına girecek bu toprakları tekrar kazanmak zor olacaktı.⁸¹

Sovyet hükümeti Kafkaslardaki hareketinin sebebini, her ne kadar, Batı Emperyalizmine son vermek olduğuna dayandırıyor da; asıl gayesi Kafkaslar'a hakim olmaktır. Bu mücadele için Lenin; "*Şarkı kim kazanırsa zafer onundur. Bunun için Türkiye'yi kazanmak lazımdır.*"⁸² demektedir.

Bu sırada bölgedeki Ermeni ve Gürcüler'in yaptığı katliamlar sınırı açmıştı.⁸³ Ermeni Hınçak Cemiyeti, Erivan ve Kars bölgelerinde ve üç sancak'ta bir tek Müslüman bırakılmasın da karar vermiş olduğunu gizli ve açık icraatıyla göstermiş oluyordu. Özellikle Müslümanları öldürmede yükümlü bir komite teşkil etmişlerdi. Ermeni hükümeti de Müslümanları öldürme ve yok etme siyasetini takip ederek her türlü işkence ve zulüme başvuruyordu. Bunun için Kars, Sarıkamış, Iğdır, Erivan ve Aras taraflarında Türk- İslam ahaliye karşı yapılan zulümler son haddini bulmuştur.⁸⁴

Ermeniler, Çıldır ve Zaruşat bölgelerindeki halkın silahlarını toplamak bahanesiyle, Ocak 1920 sonlarında başladıkları harekatta, zulüm ve zorlamaya rağmen halk mukavemet etmiş ve Ermeniler başarısızlığa uğramıştı. Bundan sonra bölgedeki köyleri basarak halkını Kars'a göndermişler ve bu gidenlerden daha sonra haber alınamamıştır. Bölgedeki diğer köyleri de basan Ermeniler 120 kadın ve çocuğu süngü ve balta ile parçalanmış cesetler kar üstünde kalmıştır.⁸⁵

XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın çeşitli tarihlerde, doğuda askeri bir hareket TBMM' ye gönderdiği raporlardan bu Ermeni-Gürcü mezalimleri anlatmıştır.⁸⁶ Yine aynı raporlarda Doğuda askeri bir harekate izin verilmesi için TBMM ye yaptığı tekliflerden sonra vekiller heyetince Kazım Karabekir Paşa'ya Elviye-i Selase'nin işgalini karar verildiği bildirilmiştir.⁸⁷

Fakat bir süre sonra Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Şubat 1920'de verdiği direktifi, mevsim ve durum elverişsiz olduğu gerekçesiyle ertelendi.⁸⁸

⁸¹ Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 247.

⁸² Karabekir, **İstiklal Harbi**, III, s.1518-1564

⁸³ Bkz. **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, S. 12-13; "Hınçak Çanının Kuruluşu", s.35.

⁸⁴ Türk İstiklal Harbi, **Doğu Cephesi**, C. III, s. 79

⁸⁵ Kamuran Görün, **Ermeni Dosyası**, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s. 255,256

⁸⁶ Türk İstiklal Harbi, **Doğu Cephesi**, s.63

⁸⁷ Türk İstiklal Harbi, **Doğu Cephesi**, s. 87

⁸⁸ Türk İstiklal Harbi III, **Doğu Cephesi**, s. 63

Ruslardan aldıkları cesaretle, Türk hudutlarına saldırıların Ermenilerin, mezalimlerin artması üzerine, Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1920 günü bir şifre ile Kazım Karabekir Paşa'ya taarruz için izin verilmişti.⁸⁹

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa 24 Eylül günü birliklerine 27 Eylül'de taarruza başlayacakları emrini vermesine rağmen henüz bazı birliklerin hazırlıklarını tamamlayamaması üzerine 28 Eylül 1920'de II. Doğu Harekatı başlatıldı.

Türk kuvvetleri, 28 Eylül sabahı sınırı geçerek ilerlediler. 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Eylül'de Merdenek'i (Göle) geri aldılar. 30 Ekim'de Kars ve 7 Kasım'da Gümrü alındı.⁹⁰ Türk Ordusu'nun bu zaferleri Türk Milleti'ni sevince boğmuştur. Aynı zamanda bu zafer TBMM'nin düşman karşısında ilk zaferiydi.

2) Gümrü Antlaşması

TBMM Hükümeti 1 Kasım 1920'de Ermenilere barış teklif etti. Ancak Ermeniler Türkiye'ye değil Rusya'ya ve ABD'ye başvurarak düşükleri sıkışık durumdan kurtulmayı bir daha denediler. Fakat Ruslar karşısında yaptıkları teşebbüslerden bir sonuç alamadılar. ABD ise onlara uzlaşmazlıkların halli yolunda aracı olacaklarını bildirdiler. Bu arada Türk askeri harekatı Gümrü istikametinde hızla gelişmiş ve 6 Kasım 1920'de Türk kuvvetleri Gümrü çevresindeki istihkamlar önüne gelmişti. Onun için Ermeniler aynı akşam Türk Ordusu Komutanlığına başvurarak mütareke istediler.⁹¹ 25 Kasım'da Kazım Karabekir başkanlığındaki Türk Heyeti ve Hatisyan başkanlığındaki Ermeni Heyeti arasındaki sulh anlaşmasının müzakereleri başladı.⁹² Görüşmeler bir müddet kesintiye uğradıysa uzun müzakerelerden sonra 2/3 Aralık 1920 saat 24:00 da iki tarafın murahhasları tarafından imzalandı.⁹³

Bu antlaşma ile Türkler vaktiyle kaybetmiş oldukları Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmış çok miktarda silah ve cephane ele geçirmişlerdi. Ayrıca Ermenistan bu antlaşma ile Sevr Antlaşması'nı tanımayacağını ve İtilaf Devletleri'nin temsilcilerini Türkiye ile barış imzalayınca kadar Erivan'a sokmamayı kabul ediyordu.⁹⁴

⁸⁹ Karabekir, **İstiklal Harbimiz III**, s. 564

⁹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 544

⁹¹ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, s. 242

⁹² İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara: ATAM yayınları, 2001, s.92

⁹³ Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 102

⁹⁴ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, s.21

Gümrü Antlaşması Milli Hükümet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde ta Harşit Vadisi'ne kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferi ile kaybetmiş olduğu yerleri Milli Hükümet'e terk ederek aradan çıkarılmıştır.⁹⁵ Gümrü antlaşma ile Osmanlı devleti'nin 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi sınırı ilk kez geçilmiş, Sevr Anlaşmasının geçersizliği de fiilen kanıtlanmıştır.⁹⁶

Bu anlaşma sonucu Milli Mücadele'nin Doğu Cephesi başarı ile kapanmış, TBMM Hükümeti'nin saygınlığı artmıştır. Bu cephedeki birliklerin bir kısmı Batı Cephesine nakledilmiştir.⁹⁷

Antlaşmanın 18. maddesi gereğince barış antlaşması iki hükümet arasında onaylanacak ve birer nüshaları Ankara'da alınıp verilecekti. Fakat imzadan bir gün sonra Erivan Sovyet Ermeni Hükümeti kurularak, Taşnak idaresi çökmüş ve Ermenistan Kızıl Ordu'nun işgali altına girmiş olduğundan Gümrü Antlaşması onaylanmamıştır. Bunun yerine önce Moskova'da Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması(16 Mart 1921), daha sonra Kars'ta Türkiye ile Rusya ve Ermenistan arasında yapılacak olan Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) yürürlüğe girecekti.

3) Ardahan ve Artvin'in Anavatana Katılması

Başarıyla sona eren Ermenistan seferi, Türkiye'yi Gürcistan'la temasa getirmiş olduğundan, bu defa da Gürcistan ile ortaya çıkan anlaşmazlığı çözüme bağlamak gerekiyordu. Türkiye'nin çeşitli gailelerle meşgul olduğu sırada Gürcüler İngilizlerin çekilmesini fırsat bilerek 7 Temmuz 1920'de Batumu'yu, 25 Temmuz 1920'de Artvin'i işgal etmişlerdi. Halbuki bu hareket daha önce yapılan anlaşmalara aykırıydı. Yeni Türk Hükümeti Gürcistan'a bir nota vererek Batum'un geri verilmesini istedi. Bu esnada Gürcistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesi ihtimalinin ortaya çıkması üzerine ⁹⁸1921 Şubatının ortalarında Gürcistan'ın Ankara elçisi Midivani de TBMM ye müracaat etti. Elviye-i Selase'nin bir parçası olan Artvin ve Ardahan'ın Türkiye'ye bırakılması için Ankara'da görüşmeler başladı.⁹⁹

⁹⁵ Atatürk, **Nutuk II**, s. 45-46.

⁹⁶ Seyithan Atlas, **Milli Mücadelede Elviye-i Selase**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans tezi, s. 77

⁹⁷ Yaşar Akbıyık, "**Milli Mücadelede Doğu Cephesi**" **Türkler Ansiklopedisi c. 16** (Ed.) Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.152.

⁹⁸ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 220

⁹⁹ Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s.175

Kızıldordu'nun Tiflis'i işgalinden bir gün önce, yani 23 Şubat 1921 saat 04.23'te Ardahan ve Artvin sancaklarının Gürcü Hükümeti tarafından bırakıldığını Gürcü elçisi, Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirdi.¹⁰⁰

23 Şubat'ta Gürcülerin çekilmeleri neticesinde Doğu Cephesi Komutanlığı'nın emriyle Ardahan'da bulunan Türk temsilcisi yedek subay Hilmi Bey¹⁰¹ tarafından mahalli hükümeti teşkil edilerek, Ardahan'a Türk bayrağı çekilmiştir.¹⁰² Böylece 1878 Berlin Antlaşması ile Rusya'ya savaş tazminatı olarak verilen , 1918'de Brest Litovsk ile geri alınan fakat; Mondros Mütarekesi ile boşaltıldıktan sonrada Gürcü işgalinde kalan Ardahan, yeniden Türk topraklarına katıldı. Ardahan'ın zaptıyla ilgili İkdâm gazetesinde şu yazı bulunmaktadır:

Berlin gazetesi :Osmanlı ordusunun kazandığı muvaffakiyetlerden bahsettiği sırada diyor ki:

Almanya, Ardahan'ın şanlı ve kahraman Osmanlı askeri tarafından zaptını memnuniyetle selamlar. Düşmanın Türkiye'den çıkarılması Türk Milleti için gurur vericidir. Türk müttefiklerimizi yenmek arzularının boşa çıktığını Ardahan'ın zaptıyla anlayacaklardır.¹⁰³

4) Moskova Antlaşması

TBMM, açılışından üç gün sonra yani 26 Nisan 1920'de Moskova Hükümetine bazı teklifleri kapsayan bir yazı gönderdi ve bu suretle ilk siyasi teşebbüsü de yapmış oldu.

Bu yazıda; emperyalist hükümetler aleyhine hareket ve bunların esaretleri altında yaşayan milletlerin, kurtarılması için Bolşevik Ruslarla işbirliğine gidilebileceği, Bolşevikler eğer Gürcüler üzerine yürürse veya bu hükümeti Bolşevikleştirir ve oradaki İngilizleri kovmak üzere harekete geçerlerse o takdirde Türk ordusunun emperyalist Ermeniler üzerine yürüyeceği ve Azerbaycan Cumhuriyetinin Bolşevik Cumhuriyetler zümresine katılmasına yardım edeceğini bildiriyor; fakat her şeyden önce Türk topraklarından emperyalist kuvvetlerin kovulmasını sonrada emperyalizm aleyhine girişilecek ortak mücadele için Türk iç kuvvetlerini teşkilatlandırmak için şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve

¹⁰⁰ **Türk İstiklal Harbi**, III.s. 242

¹⁰¹ Birinci dönem TBMM'de Ardahan mebusu Hilmi Bey'dir.

¹⁰² Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, c.III. s. 881

¹⁰³ **İkdâm**, 7621, 28 Nisan, 1921

kerarrur ettirilecek miktarda cephan ve sair vesait-i Fenniye-i harbiye ile sıhhi gereçlerin ve doğudan harekete geçecek olan Türk kuvvetleri için yeter derecede azığın verilmesi gerektiği bildiriliyordu.

Bunun için Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk Heyeti, Rusya'ya gitti. ¹⁰⁴ Çiçerin tarafından kabul edilmelerine rağmen görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Çünkü Rusya Bitlis, Van ve Muş gibi birtakım yerlerin Ermenilere bırakılmasını istiyordu. Bu da Türk heyeti tarafından kabul edilecek bir şey değildi. Bir süre Türk-Sovyet görüşmeleri kesintiye uğradı. ¹⁰⁵Fakat Gümrü Anlaşması'nın ardından Türkiye Sovyet Rusya ilişkileri de yumuşamaya başladı. Böylece anlaşmanın zemini oluştu. ¹⁰⁶ Türk Hükümeti, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal, Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur, Büyük elçi Ali Fuat Paşa'dan oluşan bir hayati yeniden Moskova'ya gönderdi. ¹⁰⁷yapılan görüşmeler 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Rusya'ya giden Türk Heyetin yanında Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile İcra Komitesi üyelerinden Celal Korkmazof imzalarını taşıyan bu anlaşma Doğu Cephesi Komutanlığınca Türkçe'ye Çevrilerek Genel Kurmay Başkanlığına yazıldı ve birliklere dağıtıldı. ¹⁰⁸ Bu anlaşmanın Elviye-i Selase ile ilgili bazı maddeleri şunlardı:

Madde 1: Taraflar herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış anlaşması yada başka bir milletler arası bir sözleşmeyi tanımamayı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, bu gün Büyük millet meclisince temsil edilmekte olan Türk milli hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ait hiçbir milletler arası sözleşmeyi tanımamayı kabul eder. İş bu antlaşmada yazılı Türkiye terimi ile 28 Ocak 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan tarafından düzenlenip tüm devletlere ve basına bildirilen Misak-ı Milli'nin ihtiva ettiği arazi anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hadismatdağı-Şavşatdağında suların bölündüğü çizgi- Kani Dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek aşağı Karasu'yun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir.

---

¹⁰⁴ TBMM GCZ,C. V. s. 158-159

¹⁰⁵ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, s.252

¹⁰⁶ Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri**, s.195

¹⁰⁷ Türk İstiklal Harbi, s. 255

¹⁰⁸ Levent Ürer, **Mondros'tan Mudanya Mütarekesine Dış Politika**, İstanbul: Altın kitaplar yayınevi, 2005, s. 160

Madde 15: İş bu antlaşmada güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ait hükümlerle Türkiye ile bu cumhuriyetler arasında yapılacak antlaşmalarda uyulmasını mecburi kılmak için Rusya söz konusu güney Kafkasya cumhuriyetleri nezdinde gerekli girişimlerde bulunmayı taahhüt eder...¹⁰⁹

Sonuç olarak Moskova anlaşması ile yeni Türk Hükümeti'nin varlığı Rusya tarafından kabul edilmişti ve Türkiye'de istirdat ettiği Elviye-i Selase topraklarından bir kısmını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı.¹¹⁰

5) Kars Antlaşması

Moskova Antlaşması'nın 3. maddesi'nde Türkiye'nin Azerbaycan ve Ermenistan ile olan sınırının, ortak bir komisyon tarafından düzenlenmesi kabul edilmişti.

Yine Moskova Antlaşması'nın 16. maddesine göre de; Antlaşmanın en kısa zamanda Kars'ta onaylanması istenilmekteydi.

Bu sebeple, 26 Eylül 1921'de Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Hükümetleri arasında Kars Konferansı toplandı.

Konferansa Türk Heyeti adına, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa; Azerbaycan Heyeti adına, Behbud Şahtanstiski; Ermenistan Heyeti adına Moravyan ; Gürcistan Heyeti adına, İlyavo ve Sovyet Rus Delegatesi aynı zamanda baş delege olarak da Ganetzty katılmıştır.¹¹¹

Uzun görüşmeler sonucunda nihayet 23 Ekim 1921'de Kars'ta TBMM Hükümetiyle Kafkas Cumhuriyetleri (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyetleri) temsilcileri ve Rusya Sosyalist Federatif Şuraları(Sovyetler) Cumhuriyetler Hükümeti temsilcisi arasında Kars Antlaşması imzalandı.¹¹² Antlaşmanın bazı önemli maddeleri şöyleydi;

4. Madde; Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırı, Sarp Köyünden başlayarak Kars ve Ardahan'ı içine alıyordu.

6.Madde; Batum limanı ve şehri Gürcistan'a bırakılıyordu.

---

¹⁰⁹ Soysal ,**Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**,s. 28

¹¹⁰ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti** , s. 221

¹¹¹ Karabekir, **İstiklal harbimiz**, C. III, s. 956

¹¹² Türk İstiklal Harbi, C.III, **Doğu Cephesi**, s.266

7.Madde; Türkiye ile Gürcistan Hükümetleri'nin ortak sınır bölgelerindeki halkın; sağlık, gümrük ve güvenlik işleri alanında, Karma Komisyonca hazırlanacak yasalara uymak şartıyla, sınırı geçmelerine izin verilecek.

Kars Antlaşması daha sonra Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan meclislerinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Ayrıca Kars Antlaşması ile Moskova Antlaşması teyit edilerek sınırlar kesinlik kazanmıştır.

II. BÖLÜM

1920 SEÇİMLERİ VE TBMM'NİN AÇILIŞI

A- TBMM'nin Açılması ve Yapısı

1) Meclisin Açılışı ve Elviye-i Selase'nin Durumu

Amasya görüşmelerinde alınan karara göre son Osmanlı mebuslar meclisi 12 Ocak 1920'de toplanıp 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milliye kabul etti. Böylece Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele Osmanlı parlamentosunda benimsenerek ulusal hedefe bir adım daha yaklaşmıştı.¹

Milletin umumi arzularından , Sivas kongresi mukerraratından mülhem olarak vücuda getirilen bu eser vicdanı millinin sarıh ,veciz bir ifadesidir.Lozan muahedesinin akdine kadar Türkiye Hükümetinin harici siyasetinin temelini teşkil etmiştir.Aynı zamanda Türk halkı için bir uyanış belgesi olmuştur.Bu uyanış hareketi , kabinenin Heyeti Temsiliye'ye temayülü İngilizleri ürküterek 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgaline sebep olmuştur.²

Meclisi Mebusan, İstanbul'un işgali üzerine 18 Mart'ta yapılacak olan toplantılarının tehirine karar verdi.³Bu arada Heyeti Mebusan padişah tarafından1 Nisan 1920 feshedildi⁴. Bundan sonra Mustafa Kemal çeşitli tedbirler aldı. Bu tedbirler arasında en önemlisi olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanması konusundaki milli ve vatani göreve ait karar ve bu kararın uygulanmasıdır.

27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye namına 19 Mart 1920 'de Seçim hakkındaki tebliği yayınladı.⁵ Mustafa Kemal Nutku'nda o günleri şöyle anlatmaktadır:

“ Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım müsvedde de Kurucu Meclis deyimini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin ilk anda rejim değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim kullanılmasıdaki maksadı gereğince açıklayamadığım veya

¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi:TBMM Dönemi , 23 Nisan 1920, 29 Ekim 1923**, C . IV, Ankara: Genel Kurmay Basımevi,1984 ,s. 71,72

² Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara: Güney Matbaacılık, 1948, s.123,124

³ Yavuz Aslan,**TBMM Hükümeti ,Kuruluş Evreleri Yetki Ve Sorumluluğu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.16

⁴ Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, s. 169

⁵ İhsan Ezherli,**Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)** Ankara: Kültür Sanat Yayınları, 1986, s. 9

açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine olağanüstü yetkiye sahip bir meclis deyimini kullanmakla yetindim.

İtilaf devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali ,devletin yasama,yargı ve yürütmeden ibaret olan milli güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkan bulamadığı hükümete resmen bildirerek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır.Şu halde, devlet merkezinin korunmasını ,milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zaruri görülmüştür.Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması , yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir.”

“Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanları'na

- 1- Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere,Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.
- 2- Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.
- 3- Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.
- 4- Her sancaktan beş üye seçilecektir.
- 5- Seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden, il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.
- 6- Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.
- 7- Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.
- 8- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

- 9- Seçim sonunda,bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri, üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis 'e gönderilecektir.
- 10- Üyelerin alacakları ödenek daha sonra meclis 'çe kararlaştırılacaktır. Ancak,geliş yollukları seçim kurullarının zaruri masraflar olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahalli idarelerce karşılanacaktır.
- 11- Seçimler en geç on beş gün içinde Ankara 'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.
- 12- Telgrafın alındığı saat bildirilecektir. Dağıtım: Kolordu komutanlarına,valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal ⁶

Yürürlükte olan 7aralık 1923 tarihli Kanuni Esasi (Anayasa) buna göre düzenlenmiş olan intihabı Mebusan Kanun Layikası (Milletvekili Seçim Kanunu) ve uygulamasına dair 15 Ekim 1293 tarihli Talimatname'nin 20 Eylül 1908 tarihli Takvim-i Vekay-i ile yayımlanan düzeltilmiş metinlerine göre:

a) Her sancak (liva) bir seçim çevresi olup 50.000 erkek nüfus için bir milletvekili seçilmesi.

b) 25 yaşını dolduran ve devlete az çok vergi veren Osmanlı uyruğundaki kişilerin kanunda belirtilen yasaklar dışında seçme hakkı olduğu, hangi din ve mezhepten olursa olsun Osmanlı Devleti uyruğundaki kişilerin Osmanlı sayıldığı.

c) Seçimler iki dereceli olarak her (500) birinci seçmenin bir ikinci seçmen seçip, milletvekillerinin, kanunda oluşumu gösterilen Teftiş Kurulları gözetiminde bu ikinci seçmenler tarafında seçilmesi.

d) Milletvekili seçilmek için (30) yaşında olunması.

Belirtildiği halde Heyeti Temsiliye'nin 19 Mart 1920 tarihli seçim talimatında, mevzuatın seçmen oranı, seçmenler, seçim kurulları ve seçilme yaşı hakkındaki hükümleri bir yana bırakılarak:

---

⁶ Atatürk, **Nutuk** ,C. I, s. 466,467

aa)Seçimlerde aynı şekilde livalar esas tutulmakla beraber nüfus bahis konusu olmaksızın her livadan (5) üye seçilmesi,

bb) Seçimlere Müslüman olmayanların katılmaması, oy vermek için vergi yükümlüsü olup olmadığının aranmaması,

cc) Milletvekilleri seçiminin yalnız ikinci seçmenler tarafından değil bunlara katılacak Genel Meclis ve Belediye Meclisi Üyeleri ve Müdafaa-yı Hukuk cemiyeti Merkez veya İdare Heyeti Üyelerinden oluşan bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılması,

dd) Meclis üyeliği için her parti, dernek ya da topluluğun aday gösterebilmesi ve herkesin bağımsız olarak adaylığını koyabilmesi (Seçimde yaş kaydı aranmamış, (30) yaşından küçük (11) kişi milletvekili seçilmiştir.)

ee) Seçimlerin en geç 15 gün içinde, çoğunluğun Ankara'da bulunmasını sağlayacak şekilde tamamlanması kabul edilmiş ve işlemler ilgili makamlarca bu şekilde yürütülmüştür.⁷

Anadolu' da yapılan bu seçimin bir özelliği de, milletvekillerinin adaylıklarını koyması için tespit edilmiş kuralların olmaması idi. Her ne kadar bazı adaylar kendi kendilerine adaylıklarını koymuşlar ise de, aday olmayan, hatta seçilse bile Ankara'ya gitmeyi düşünmeyen kişilerinde seçilmiş olduğu görülmektedir.⁸

Meclisi teşkil eden mebusları üç grupta toplamak mümkündür:

1-İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus,

2-Birisi Yunanistan'dan olmak üzere, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus,

3-19 Mart 1920 tebliğine göre seçilmiş 232 mebus,

Bu suretle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemi 337 mebusan oluşmuştur ve bunlar 66 seçim çevresinden seçilmişlerdir⁹

Bu sayı Fahri Çoker'e göre: 66 seçim çevresinden 349 milletvekilidir. İstanbul Mebusan Meclisinden (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile sayı 437 ye ulaşmıştır. Ancak 34 milletvekili meclise katılmadan istifa ettiğinden 1. inci dönemin toplam milletvekili sayısı 403 olup Ardahan'dan 2 Kars'tan 3 vekil katılmıştır.¹⁰

⁷ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele Ve T.B.M.M.1. Dönem 1919-1923**, C.I, Ankara: T.B.M.M. Yayınları,s.38-39

⁸ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir :Anadolu Üniversitesi Yayınları 1985, s. 49

⁹ Aslan, **TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, s. 19

¹⁰ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s.39

2)Ardahan'da Seçimler

Ardahan Doğu Harekatı sonrasında 23 Şubat 1921'de düşman işgalinden kurtulabilmiş ve şanlı Türk bayrağına kavuşmuştu. Aynı yıl Mutasarrıflık haline gelen Ardahan B.M.M de milletvekilleri ile temsil edilme hakkına sahip olmuştu.¹¹

Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920'de yayınladığı seçim bildirisinde her sancaktan beş üye seçilecektir maddesi yer alıyordu.¹²Kazım Karabekir Paşa tarafından TBMM dahiliye vekaletine çekilen 28 Şubat 1921 tarihli telgrafta Kars ve Ardahan'da nüfusa göre seçim yapılabileceğini şöyle söyledi.

“ Gerek Kars ve gerek Ardahan'dan beşer mebus intihabı İslam nüfusunun küşafetini göstereceğinden faydalı telakki olunur.

Mezkur livalardan kaç mebus intihaba müsaade buyurulması ve Ardahan intihabatına başlamak üzere emir ve talimat verilmesi rica olunur.”¹³

Bunun üzerine icra vekilleri heyetinden şu telgraf cevap geldi.

“ İmzalı misülli Kars livasından dahi 5 mebus intihabı hakkındaki Kars mebusu Ali Efendi ve rüfekasının 20/02/37 tarihli telgrafnamesi ile Kars ve Ardahan sancakları mebus miktarının tayini hakkında Dahiliye vekaletinin 2 Mart 1337 tarihli 15549/449 numaralı tezkeresiyle merbut Şark Cephesi Kumandanlığının 28/02/37 tarihli şifre mahlulu sureti İcra Vekilleri Heyetinin 20/02/37 tarihindeki içtimasında Karait alınarak her livadan 5 mebus intihabı emvali ilga edilmiş olduğundan mevki ve meriyette olan nisab-ı Mezakire-i Kanuniye tevfiken miktar nüfusa nazaran intihabı zaruri bulunduğu maheline tebliğ edilmek üzere keyfiyetin Dahiliye Vekaletine iş'ar kararı geri olunmuştur.”¹⁴

Bu kanunlar çerçevesinde Ardahan'dan iki milletvekili seçilmiştir¹⁵ Bunlar Mühendis Server Bey (Atabek) ve Hilmi Beydir.¹⁶

Heyeti Temsiliye namına 19Mart 1920 tarihli seçim talimatına göre seçilmiş olan milletvekilleri nisan ayı başlarından itibaren Ankara'ya gelmeye başlamışlardı.¹⁷ Meclis üyelerinin her biri eşi görülmemiş bir fedakarlık örneği idiler. Zira onlar fakru zaruret içerisinde var olmaya çalışan bir milletin fakru zaruret içerisindeki temsilcileriydiler ve bunun idraki içindeydiler. Milletvekilleri Ankara'ya bin bir güçlkle gelebilmişlerdi. Batum mebusu

¹¹ Konukçu, **Ardahan Tarihi** s. 249

¹² Atatürk, **Nutuk**, s.467

¹³ **BCA/30.18.1.1/2.28.10**

¹⁴ **BCA/30.18.1.1/2.39.15**

¹⁵ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c. 1 , s. 39

¹⁶ Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 331

¹⁷ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c.1 ,s.40

Ahmet Fevzi Erdem, Şavşat halkının topladığı 75 lira ile yola çıkmış Samsun'a 8 günde gelebilmişti. Buradan 4 milletvekili bir at arabası kiralayıp Ankara'ya gelebilmişlerdi. Rivayete göre Trabzon milletvekili Hafız Mahmut Bey, bir saman arabası ile Ankara'ya gelmişti. Çoğunun yatacak bir yeri yoktu, mecliste ışık yoktu.

Yine ilk dönem milletvekilleri aylarca devletin kesesinden tek kuruş almadılar. 8 ay maaşsız çalıştılar. Bir yıl sonra 100 lira olan maaşlarının yüzde yirmisini bütçe açığını kapatmak için yine devlete verdiler.¹⁸

3) Meclisin Açılması

Seçilen milletvekilleri Ankara'ya akın akın geliyordu. Bu arada meclisin toplanacağı yer de ayrı bir sorun olmuş nihayet şimdi müze olan bina, 20. Kolordu ve Ankara Müdafayı Hukuk Cemiyetinin katkılarıyla hazırlanmıştır.¹⁹ Fakat sorunlar bu kadarla da bitmiyordu. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyor:

“Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını sağlamaya çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerde başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak kadar genişleyen isyan dalgaları olmuştur. Ben bir taraftan bu dalgaların durdurulmasına çalışırken, bir taraftan da Ankara'da toplanmakta olan ve genel durumu daha iyi bilmeyen milletvekillerini dehşete düşürecek olaylar karşısında bırakmamak ve böyle durumların ortaya çıkmasıyla meclis'in toplanamaması gibi uğursuz ihtimalleri önlemek çarelerini düşünüyordu. Bunun için meclisin açılmasında acele ediyordum.”²⁰

İsyan ateşleri bacayı sarmak tehlikesiyle dalgalanıp durmakta olduğundan nihayet vatanda bir kuvve-i meşrua halinde milletin ittihadına merkez teşkil edecek olan meclisin bir an evvel açılması zarureti elvermiş ve bu durumda acil tedbirler alınması gerekmişti. Meclis Nisanın 22 inci Perşembe günü açılacak iken bu tarih 23 Nisan Cumaya ertelendi. Bu durumun sebebini Yunus Nadi şöyle açıklamaktadır:

“Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle dine ve şeriata dahi istinat ediyorlar ve bizi şer'an asi ilan etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. Meşihatı İslamiye makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannamelerinde hep bu esas ve maksada istinad ediliyordu.damat Ferit bu yoldan

¹⁸ Turan, **İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Girenlerin Özellikleri**, s. 1067-1068

¹⁹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c.1, s.40

²⁰ Atatürk, **Nutuk**, c.1, s.472

yürüyordu. İngilizlerle Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalamaya, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul'un olanca redâeti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı Ankara'nın dahi layık ve lazım olduğu vehile mukabele etmesi zarureti hasıl olmuştur. Bu cümleden olarak meclisin toplantı günü Perşembeden Cumaya geçirilerek evvelâ Hacı Bayram Camii'nde Cuma namazının edası ve oradan da o büyük cemaatle meclise gidilerek ruhani bir hava içinde toplantı merasiminin icrasına karar verilmişti."²¹

Öte yandan meclisin açılmasına karşı İstanbul Hükümeti de boş durmuyor fetvalara başvuruyordu. Bunların en tehlikelisi ise Şeyhülislam Dürrizade Mehmet efendi'nin düşmanların etkisiyle hazırladığı fetvalardı. 10 Nisan 1920'de hazırlanan bu fetvalar 12 Nisan'da düşman uçaklarıyla Anadolu'ya atılıyordu. Savaş gemileri de kıyılara dağıtıyordu.²²

Bu karar üzerine Mustafa Kemal'in 21 Nisan 1920 tarihinde bütün memlekette yaptığı tebligat metni şöyledir:

Telgraf: Çok ivedi

Ankara, 21 Nisan 1920

Ankara'ya acele yazı

Gönderilmesi

1-Tanrının lütfuyla Nisan'ın 23'ncü Cuma günü, Cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2-Vatanın istiklali, yüce Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Veli Camii-i Şerifi'nde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınarak meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu

²¹ Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi**, İstanbul: Sel yayınları, 1955, s. 27-28

²² Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam C.II**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981, s. 288, Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983, s. 168

merasimde Cami-i Şeriften başlayarak meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askeri birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.

Mustafa Kemal 22 Nisan 1920 tarihinde şu bildiriye yayınladı :

Bütün Valiliklere, Müstakil Sancaklara, Kolordulara, Nazilli'de Albay Refet Beyefendi'ye, Bursa'da 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine, Bursa'da 56'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Beyefendi'ye, Balıkesir'de 61'inci Tümen Komutanı Albay Kazım Beyefendi'ye

Tanrı'nın lütfuyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından o günden itibaren askeri ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize sunulur.

Heyeti Temsiliye adına

Mustafa Kemal²³

23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Camiinde Cuma namazı kılındıktan sonra caminin avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. En önde, yeşil örtülü bir rahlenin üstüne konulmuş olan Kuran-ı Kerimi ve Sakal-ı Şerifi başının üstünde taşıyan bir kişi vardı. Törene katılmış olanların geçeceği yolun iki tarafına halk ve asker sıralanmış bulunuyordu. Yavaş yavaş yürüyen ve her tip insandan meydana gelmiş olan bu olay, tekbir getire getire meclisin toplanacağı binanın önüne geldi ve durdu. Burada bir dua okunduktan ve kurbanlar kesildikten sonra milletvekilleri binaya girdiler.²⁴

Şevket Süreyya Aydemir'e göre:

*“İnkılabımızın hareket noktası, cihan ölçüsünde ve milletlerarası bir çelişmeydi. İstikameti, memleketin yarı sömürgecilikten çıkması, dünya içinde iktisatça ve siyasetçe eşit bir ülke haline gelmesiydi. Türk inkılabında milletin cebri müdahalesi, bir sokak karışıklığı ayaklanması şeklinde değil istilacılara ve sömürgeleştirme çabalarına karşı bir harp, yani İstiklal Savaşı halinde yürüdü. Aynı zamanda bu şartlara boyun eğmenin ve onları devam ettirmenin içeride temsilcisi olan saraya karşı bir isyan yani TBMM şeklinde belirdi.”*²⁵

TBMM 23 Nisan Cuma günü öğleden sonra saat 13.45' teki ilk toplantısına en yaşlı üye kimliği ile başkanlık eden Sinop milletvekili Şerif Bey'in, aşağıdaki kısa konuşmasıyla açılmıştır.

²³ Atatürk, **Nutuk**, C.I, s. 474

²⁴ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, c.3, s.281-282

²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, İstanbul : Remzi Kitabevi, 1990, s.127

“ Saygıdeğer Baylar,

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı güçler tarafından işgal olunduğu, bütün temelleriyle halifelik makamının ve hükümet merkezinin bağımsızlığının bozulduğu hepimizce bilinmektedir. Bu duruma baş eğmek, bize önerilen yabancı köleliğini ulusumuzun kabul etmesi demektir. Ancak kesinlikle tam bağımsız olarak yaşamaya kararlı bulunan, başlangıcından beri özgür ve başına buyruk yaşamış olan ulusumuz, tutsaklık durumunu kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisini oluşturmuştur. Bu yüce meclisin en yaşlı üyesi kimliğiyle Tanrı'nın yardımıyla, ulusumuzun içte ve dışta tam bağımsız olarak yazgısının sorumluluğunu doğrudan doğruya yüklenip kendi kendisini yönetmeye başladığını bütün cihana duyurarak Büyük Millet Meclisini açıyorum.”²⁶

TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 Cuma günü, Ankara'nın geçirdiği muhteşem ve heybetli günlerden biri idi. Daha sabahtan herkes en büyük bir bayramın zevk ve şetaletine iştirak etmek üzere evlerinden dışarıya uğramışlar, kadın, erkek, çoluk çocuk herkes en güzel elbiselerini giyerek açılış heyecanı ile bekliyorlardı.²⁷

Bu ilk toplantıda kaç mebus vardı ve bunlar kimlerdi? Kesinlikle bilinmiyor. Çünkü ilk gün mecliste yoklama yapılmamıştı. Hiç kimsede bu konu üzerinde durmamış, toplantıda bulunan mebuslar sayısının, açılışa yeter olup olmadığı düşünülmemişti. Ne var ki düşünülse ve üzerinde durulsaydı, yinede olumlu bir sonuca varılamazdı. Çünkü o sırada seçime katılabilecek nitelikte 15 ilde: 14'ü merkez livası, 35'i illere bağlı liva, 17'si bağımsız liva olmak üzere 66 liva vardı. 19 Mart tarihli seçim tebliğinde her livadan 5 mebus çıkarması istendiğine göre 66 livadan 330 mebus seçilmesi gerekiyordu.

Yürürlükte olması gereken Kanun-i Esasi hükümlerine göre ise; milli meclisler, mebus toplam sayısının yarıdan bir fazlasının hazır bulunması ile açılabilirdi. O halde Birinci Millet Meclisi'nin açılması için 166 mebusun bulunması gerekiyordu.²⁸

a) İlk TBMM'ye Girenlerin Özellikleri

Doğuşunun görünürde nedeni dış istilaya karşı milli mücadele olan Birinci TBMM gerçekte dış mücadeleden çok, iç mücadele yaptı ve ilk günden itibaren milletinde özünden kopup gelmiş olduğunu gösterdi. TBMM gücünü içten ve dıştan gelen baskılar ve darbelerle

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, c.1, s.39

²⁷ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 313

²⁸ Aslan, **TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu**, s.18

yok edilmek istenen bir milletin döğüşmek ve kalkınmak azminden alıyordu. Bu milletvekillerinin bir çoğı tahsilden yoksun, görünüşte basit, sade ve bir çocuk kadar saf insanlardı. Kimisi temsil ettiğı ilin bir polis komiseri, kimi ilkokul öğretmeni, kimi terhis edilmiş yedek subay, kimisi eski eşkiya reisi idi. Bunların yanında şöhretleri memleket sınırını aşmış komutanlardan, devleti idare etmiş insanlardan oluşuyordu. Bir kelimeyle TBMM Türk Milleti'nin ta kendisiydi.²⁹

1) Milli Karakter

Meclis üyeleri tamamıyla Türklerden oluşuyordu. Mesela daha önceki I.Meşrutiyet meclisi 130 kişiden oluşmuş bunun 80 i Müslüman 50 si gayri Müslim idi. Müslümanlardan bir kısmı da gayri Türk olunca meclisin meşrutî bir varlık olduğu kesinleşiyor ama milliği hakkında aynı sözleri söylemek mümkün olmuyordu. Halbuki bu meclis tamamıyla her sözün başında “ Ben Türküm ” diyenlerden oluşuyor “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” düsturuyula işe başlıyordu. Yine bu meclis önce kendisine Meclis-i Kebir-i Milli (Büyük Milli Meclis) adını yakıştıyor daha sonra da bugünkü TBMM ünvanını benimsiyordu.³⁰

2) Meclistekilerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

1920 seçimleri çok zor şartlar altında gerçekleşmişti. Fakat sonuçları itibariyle beklenenin üstünde olumlu neticeler vermişti. Halkın sosyal yapısı göz önünde bulundurulursa hemen hemen her kesimden her tabakadan üye vardı.³¹ Bunları şu şekilde göstermek mümkün:

a) Serbest meslek sahipler :	101
b) Devlet memuru	:131
c) Asker	: 52
d) Din adamı	: 32
e) Seçimle gelen	: 30
f) Aşiret reisi	: 7

²⁹ Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, s. 49

³⁰ Turan, *İlk TBMM ye girenlerin Özellikleri*, s. 1064

³¹ Turan, *İlk TBMM ye girenlerin Özellikleri*, s. 1064

- g) teknik eleman : 4
h) Sağlıkçı : 16
ı) Reji görevlisi : 2³²

Meclise seçilen tam üye sayısı 390 idi. Fakat ilk meclis albümünden de anlaşılacağı üzere bunların sadece 310' u meclise iştirak edebilmiştir. Yaş ortalamasının 43 olduğu göz önüne alınca meclisin oldukça genç olduğu anlaşılıyordu. Bilindiği gibi başta Mustafa Kemal'in yaşı 38 idi. Meclisin en yaşlı üyesi Sinop milletvekili Şerif Bey 75 yaşında, en genç üyesi Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey 27 yaşında idi. ³³

3) Meclis üyelerinin Eğitim Düzeyleri

Birinci mecliste çeşitli kurumlardan yetişmiş değişik eğitim düzeyinden milletvekilleri vardı. Bunlar:

228	Yüksek eğitim
94	Ortaöğrenim
21	Meslek ve özel eğitim
6	Sultani mezunu
2	İptida mezunu
65	Rüştiye mezunu
23	İdadi mezunu
155	Kolej mezunu
73	Medrese mezunu
11	Özel okul mezunu
10	Meslek okulu mezunu

vardı. Bunlar o dönemin koşullarına göre meclisin eğitim seviyesinin normalin üstünde olduğunun göstergesiydi. ³⁴

4) Meclise Girenlerin Düşünce Yapısı

Meclise girenlerin bu yönünü albümdeki kıyafetler bile hemen ele veriyordu. Başta Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Kuvay-ı Milliyeciler, bunların hepsi kalpaklı, daha sonra

³² Güneş, *Birinci TBMM 'nin Düşünsel Yapısı*, s. 52

³³ Turan, *İlk TBMM ye girenlerin Özellikleri*, s. 10645

³⁴ Güneş, *Birinci TBMM 'nin Düşünsel Yapısı*, s. 70

Kuvay-ı Milliye fikri bütün meclise hakim olacaktır. Frak gömlekli, fesli Tanzimatçılar. Sarıklı din hocaları, sarıklı sakaklı şeyhler, yine sarıklı sakallı muhtemelen çarıklı çiftçiler, kravatlı , kravatsız, papyonlu çeşitli felsefelere bağlı şahsiyetler.

III. BÖLÜM

TBMM I. DÖNEM ARDAHAN MİLLETVEKİLLERİ'NİN FAALİYETLERİ

A- Osman Server Atabek

1) Hayatı

Posof'taki eski kale Çaksu'dan 1267'de İlhanlılar çağında Atabek olarak il beyleri sayılan Kıpçak (Kuman) lı Atabeklerin Altunkale/Kobliyan kolundan Süleyman Bey, Ragıp oğlu Ali Bey'in Kazak-Hasan Alayı'nda süvari Önyüzbaşısı olan Feyzullah Bey'in oğlu Osman Server Bey, 20 Ağustos 1886'da Ahıska'nın Türk mahallesi Yeni Ahıska kesiminde kendi konaklarında doğdu. Annesi, Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Uzmanı Ufalı Profesör Feyizhan oğlu Hüseyin Efendi'nin kızı lise mezunu Zeynep Hanımdır.

Osman Server Bey, Ahıskalı Ömer Efendi'den Türkçe ve din dersleri aldı. 1895'te Tiflis'te hazırlık sınıfı ile dokuz yıllık olan Rus Real Gimnazyası adlı lisede okuyarak, 1904'te mezun oldu. Genç yaşında babasını kaybedince dayıları himaye etti. 1904 güzünde Petersburg Politeknik okulunda iki yıl Yüksek Kimya Mühendisliği Şubesinde okudu; 1906'da Almanya'nın Saksonya kesiminde Freiburg şehrinde Mühendislik öğrenimine devamla 1908'de hem Maden Mühendisi hem de Mesaha Mühendisi diplomalarını aldı. Breslaw Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne de iki buçuk yıl devam ederek, 1911'de Ziraat Mühendisi oldu. Daha sonra Petersburg hukuk fakültesine iki yıl devam edip başarmışken, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ahıska'daki evine döndü. Ertesi yıl yine Petersburg'a giderek, 1916'da Hukuk 'tan mezun olduktan sonra tekrar Ahıska'ya geldi.¹

Birinci Dünya Savaşı'nda yurdunun Düşman işgaline uğraması üzerine kurulan silahlı milis kuvvetleri ile Gürcü ve Ermenilerle çatışmalara girdi. Milli İslam Şurası ve Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili çalışmalar yaptı. son hükümet tarafından İstanbul'a temsilci olarak gönderildi. Güneybatı

---

¹ Cem Ender Aslanoğlu, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi**, Ankara:Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları,1986, s. 243

Kafkasya Cumhuriyeti'nin sınırlarını gösteren İngilizce ve Fransızca olarak bastırıldığı harita ve broşürleri İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcilerine verdi ayrıca Amerika, İngiltere ve Fransa'ya giden yolcularla bu ülkelere göndererek Erzurum'a döndü.²

TBMM 'de birinci dönem Ardahan milletvekili seçildi. Ancak sağlık durumunun elvermemesi nedeniyle 5 Ocak 1922'de meclis'e katılabildi. Çoruh yöresinde maden araştırmak üzere üç ay izinli olarak Meclis'ten ayrıldı. Son toplantı yılında Bayındırlık ve İktisat komisyonlarında çalıştı. Birinci dönemde milletvekilliği sona erince Maden Mühendisi olarak 15 Mayıs 1924 – 15 Ekim 1924 arası Kuvarshan Fabrikasında, 15 Nisan 1928 – 15 Temmuz 1928'den 1 Mart 1931'e kadar Kars Belediyesi'nde mühendislik yaptı. 1931-1936 yıllarında İzmir Civa Ticaret Ltd. Şirketine ve Muğla –İzmir zımpara madenlerinde görev ayaptı.³ 28 Şubat 1936'da Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünde Fen Heyeti Müşaviri ve sonra Prostekrör oldu. 1942'de evlendi; bir kızı vardır. 1 Ağustos 1946 tarihine kadar çeşitli görevlerde bulunduktan sonra yaş sınırından emekliye ayrıldı. 4 Eylül 1946'da Bakanlık kararı ile yeniden hizmete alındı ise de 31 Mart 1949'da istifa suretiyle ayrıldı. Osman Sever Bey kendisine göçmen hakkı olarak verilen Kağızman'da Kötek Bucağı'ndaki Bayam Çiftliğini, yaptırdığı değirmen ve han ile birlikte kaynına bıraktı. İzmir'e yerleşerek Gümüldür semtinde aldığı çiftlikle uğraştı. 23 Nisan 1961'de hayattaki Birinci Dönem mebusları Ankara'ya çağrılıp, ilk meclis binası müze olarak açılırken yapılan törene katıldı. 12-13 Aralık 1962 Çarşambayı Perşembeye bağlayan gece, çiftliğinden ciple İzmir'e dönerken sevgili torunu Feyzullah ile birlikte geçirdikleri trafik kazasında öldü.

Maden Tetkik Arama' daki sicili B.128-4 tür. Çoğu Artvin bakır madenlerine ait olmak üzere Almanca ve Türkçe pek değerli maden arama raporları vardır. 76 yaşında vefat eden Maden Mühendisi Osman Sever Atabek, Türk – Gürcü mücadelesinde büyük yararlılıklar göstermiştir. Son derece asil, kibar, doğru, mert ve pek olgun bir şerefli karakterdi. Batum'da 1919'da bastırıldığı Fransızca “ L'Eta Du Sud-Ouest Du Cauesa” adlı belgeler ve istatistikler broşürü ile 1.560.000 ölçekli renkli etnografya haritası, Moskova ve Lozan Muahedelerinde de Türkiye'nin işine

---

² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I. s. 243

³ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I. s. 124

yaramıştır. Osman Server Bey'in nüfus kütüğü, Kağızman'ın Harköy defterinde kayıtlıdır.⁴

2) Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi Dönemindeki Faaliyetleri

Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Rus yönetimindeki Müslüman Türklerin, Hacı Zeynelabidin Tagiyev'in büyük maddi yardımlarıyla Kafkasya'da kurduğu ilk Müslüman cemiyetidir. 15 Kasım 1905'te çalışmalarına resmen başladı. Cemiyet-i Hayriye'nin ilk kuruluşundaki amacı, Bakü ve çevresinde fakir ve muhtaç Müslümanlara yardımlarda bulunmak, yetimleri barındırmak, hastalara yardım etmek gibi hayır işleri yapmaktır. Cemiyet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında nizamnamesini genişleterek dünyada bulunan bütün fakir Müslümanlara yardım yapılması şeklinde değiştirdi.⁵

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Azerbaycan Türkleri Anadolu'da felakete uğrayan kardeşlerine Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin rehberliği ve vasıtasıyla "Kardeş Kömeği" yardımlarında bulunmuşlardı. Bunun yanında Kars bölgesindeki Müslüman Türklerin gizlice teşkilatlanmalarına yardımcı olmuştur. Cemiyet-i Hayriye'nin Kars bölge sorumlusu Alihan Kantemirov ve arkadaşlarının da katılımıyla Kars'ta gizli İslam komitesini oluşturdu. Kısa sürede ilçelerde de teşkilatlanan komite, Cemiyet-i Hayriye'nin buralara göndermiş olduğu temsilcileri vasıtasıyla faaliyetlerini hızlandırmış ve halkı teşkilatlandırmaya başlamıştı. Oltu'da bu teşkilatlanma Cemiyet-i Hayriye temsilcisi İsmail Nazaraliyev tarafından yapılırken, Akbaba'da Topal Ali Bey ile Hacı Abbasoğlu Kerbelayı Mehmet Bey, Kağızman'da Ali Rıza Bey ve kardeşleri, Sarıkamış'ta Fahrettin Bey, Zarşat'ta Kocaoğlu Mehmet Bey, Şüregel'de Meşedi Samet Ağa, Ardahan'da Mühendis Server Bey, Dikanlı Hafız ve Hemşioğlu Celal Bey, sancak ve kaza azaları olarak çalışıyorlardı.⁶

1917 Mart ihtilalinden bir ay geçmeden, " Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi " Başkanı Karabağ (Zengezor)lı Dr. Sultanzade Husrev ve Muallim Karaşarlı Nazarali

⁴ Aslanoğlu, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi**,s. 247

⁵ Betül Aslan,**Kardeş Kömeği ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**,Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi yayınları,2000,s.56-57

⁶ Aslan, **Kardeş Kömeği**, s.204

oğlu İsmail Rıza Beylerin desteği ile Azgur, Ahılkelek, Ahıska, Hırtıs ve Koblıyan ilçelerinde Osman Server Atabek Gizli İslam Komitesinin birer şubesini kurdu.⁷

Anadolu Cephesinden çekilen ve Bolşeviklik yüzünden evlerine dönen Rus ordu birliklerinin elindeki silah ve cephane'nin 1917 güzünde, Ermeni ve Gürcüler gibi askerlik yapmış ve her sınıftan asker ve subayları bulunan Hıristiyanların eline büsbütün geçmemesi ve Türklerin de silahlanması için düzenler hazırladı.⁸ Yiğit Azgurlular, Yerli Çeteleriyle Azgur Boğazını keserek Tiflis'e çekilmekte olan bir Rus Alayı'nın bütün silah, cephane ve mühimmatını defterle teslim aldılar. Bununla, kuzeyden gelecek Gürcülere ve Ahılkelek ile Ahıska içindeki çokluk olan Ermenilerin kıpırdanması ile Kars üzerinden gelecek Taşnaklar'a karşı kendilerini korumaya çalıştılar. Gizli İslam Cemiyeti'nin faaliyetleri sürerken yıkılan Çarlık Rusya'sının bünyesinde bulunan bütün Müslümanların kaderini tayin için 15 Nisan 1917de Bakü'de Azerbaycan, Dağıstan, Şimal ve Cenubigarb-i Kafkas Müslümanlarının katıldığı I. Kafkas Müslümanları Kongresi toplandı. Büyük miktarda paraların da toplandığı bu kongrede Ahıskalı Osman Server Bey'in teklifi ile Kars ve Batum Vilayetleri ile Ahıska ve Ahılkelek havalisi murahhaslarının katılacağı biri Azgur'da diğeri Ahıska'da iki kongrenin toplanmasına karar verildi.⁹ Ayrıca Milli Teşkilat'ın silahlı düzeninin kurulmasında büyük katkıları oldu. Posof, Ardahan, Ahıska ve Ahılkelek Sancaklarının halkından milis kuvvetler oluşturulmasını sağladı. Bu bakımdan, 1917 sonlarında eski Atabekler, Yurdu'nun Kür ırmağı bölgesi bir araya getirilmiş ve Gürcüler ile Ermenilere karşı, Osman Server Bey başkanlığında milli birlik oluşturulmuş oldu. Ahıskalılar'dan başka, Posof'tan Hamsioğlu Arslan Bey, Ardahan dan Dikanlı Hafız Efendi en büyük yardımcılarıydı.

1917 sonlarında Tiflis'te Azerbaycanlı- Gürcistan- Ermenistan'ın oluşturduğu Üçlü Seym Hükümeti kurulunca, Osman Server Bey, Ardahan'ın temsilcisi seçilerek oraya gitmiş, bölgenin idaresi, büsbütün yerli Türklerin eline geçmişti. Artvin'de “ Saday-i Millet Grup Reisi ” olan Şakir Bey, Ardanuç'tan Tefvik Ataman, Şavşat'tan Kamil Hoca ile birlikte çalışmışlardır. Azerbaycan Kolordusuna bağlı olarak merkezi Abastuman da bulunan 8. Müslüman Alayı kuruldu. Başında Kaçarlı Prens Seyfi Mirza Beyin bulunduğu bu Alay'ın 1918 başlarında taburları Azgur ve Koblıyan da

⁷ Dayı, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**,s.32

⁸ Yunus Zeyrek, **Ahıska Araştırmaları**, s. 64

⁹ Dayı, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**,s.32

kurularak bölge halkından 12 000 asker alınmıştı. Alay'ın Askeri Komiserliğini de Server Bey üzerine almış; Posof' tan Hamşioğlu Arslan Bey önderliğinde 800 kişiyi Milis olarak hazırlamıştı.

Brest- Litowsk Antlaşmasını tanımak istemeyen ve Erzurum'dan 12 Mart'ta bozularak çekilen Taşnak Ermenilerinin Göle'den Ardahan üzerine baskına yeltenmesi ve Ur köyündeki Ermenileri de kışkırtmasına karşılık, Ardahan'dan Hamşioğlu Celal Bey ve Hoçuvan'ın Tikoş köyünden, Güllüzaroğlu Abdullah Bey idaresindeki milis kuvvetler, Ardahan'daki Ermenileri ve Göle'den baskına gelenleri geri püskürttüler.

Osman Server Bey'in Mart sonlarında Azgurlu Efrayim Efendi ile Bibinoğlu Ahmet Cevdet Beyi Hopa'daki Halit Paşa'ya 'e temsilci göndererek 8. Alay ve Milislerle Ahıska ile Ardahan'da ordumuzu beklemekte olduğunu duyurdu.10 Mart'ta Hopa'yı kurtarmış olan ordumuz, oradan ilerleyerek 26 Mart'ta Borçka, 27 Mart'ta Artvin, 1 Nisan'da Şavşat, 3 Nisan'da' Ardahan, 4 Nisan'da Posof ' u ele geçirerek buradan Ahıska'ya ilerledi. 8. Alayı 3.Fırka'nın çekirdeği olarak eline alan Halit Bey, Nisan 1918 başında Ahıska'yı Ermenilerden Server Bey'le birlikte yenip kurtardı.¹⁰

3) Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi Dönemindeki Faaliyetleri

30 ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Osmanlı Ordusu 1914 sınırına çekilecekti. Bu durum bölgede bulunan ahalinin kendi kaderiyle baş başa bırakılması demektir. Bu bölgelerden biri de Ahıska idi. Uzun yıllar Osmanlı idaresinden uzak kalmasına rağmen Ahıska ve Ahılkelek'te Türk İslam nüfusu varlığını korumuştur. Bu iki kaza 1828 yılından itibaren Rus işgaline uğramışsa da Türklük bilincini kaybetmemiştir. Türk ordusu 1918 İlkbaharında Kafkasya'ya girdiğinde kendiliğinden Türkiye'ye katılma kararı alarak bunu göstermişlerdir. Ancak Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti birliklerini çekmek zorunda kalınca halk kendi kaderiyle baş başa bırakılıyordu. Bu bölgeler yine Gürcü işgaline uğradı.¹¹ Buna karşılık Ahıska ve Acara ahali memleketlerini kesin olarak müdafaaya karar vermişlerdir. Ayrıca bölgedeki Türk İslam ahali kendi hükümetlerini kurmak çabası içerisine girmişlerdir. 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümet-i Muvakkatasını kurarak,

¹⁰ Aslanoğlu, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi**,s. 243-244

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c.III, Kısım 4, Ankara; TTK, 1983, s.255

Hükümet Reisliğine de Ömer Faik Nemanzade'yi getirmişlerdi. Ömer Faik Bey, hükümetini kurduğu gün, 3.Fırka Kumandanı Halit Paşa'ya müracaat ederek, hükümetin kuruluş amacını açıklayıp, bir takım isteklerde bulundu. Bu isteklerin başında, bölgede bulunan 3.Fırkanın mümkünse askerlerini geriye çekmemesi geliyordu.¹²

3.Fırka Ahıska'yı boşaltmak için pek acele davranmıyordu. Fırka Kumandanı Halit Paşa, halka gerekli desteği sağladıktan sonra çekilmek niyetindeydi. Osmanlı Devleti de tahliye ve ve Gürcü işgaline razı olmasına rağmen, Türk İslam ahalinin Gürcülerin elinde sıkıntı çekmesini istemiyordu. Bölgede Osmanlı askerinin tasfiyesinden sorumlu makam 9.Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşaydı. Bu arada Erivan'da bulunan Osmanlı siyasi temsilcisi Abdülkerim Paşa; Yakup Şevki Paşa'ya herhangi bir karışıklığı önlemek üzere Gürcü kumandanlarıyla anlaşmak suretiyle meseleyi hüsn-i surette çözüme yolunda tavsiyede bulunmuştu.

Yakup Şevki Paşa Abdülkerim Paşa'ya verdiği cevabında hükümetin bu konuda verdiği karara uyulması gerektiğini bildiriyordu. Çok geçmeden 20.11.1334/1918'de general Makoyef, Azgur'a gelerek oradaki askerimize "Osmanlılar iki haftaya kadar Ahıska'yı tahliye etmediği takdirde taarruza geçeceğini, bunun için de iki bin askerinin mevcut olduğunu ifade etmiştir."¹³

3.Fırka Kumandanı Halit Paşa, daha sonra bölgenin yardımsız ve müdafaasız kalmaması için, Yakup Şevki Paşa ile gizlice anlaşarak 500 kadar asker ve onlara yetecek subay ve erleri terhis etmiş ve bir milis alayının kurulmasına yardımcı olmuştur. Mühendis Osman Server Bey'in idaresinde kurulan bu yerli milis alayı için ayrıca yetecek kadar top, makineli tüfek ve cephane yardımında bulunmuştu. Böylece Ahıska Hükümeti muhtemel Gürcü işgal ve taarruzlarına karşı mümkün olan tedbirleri bu şekilde almış oluyordu.¹⁴

Ahıska ve Ahılkelek'in 5 Aralık' ta işgaliyle birlikte Gürcü kuvvetleriyle mücadele başladı ve General Kivinitadze'nin kuvvetleri Azgur Boğazı doğusuna çekildi.¹⁵

Bu sırada "Kars İslam Şurası" Elviye-i Selase'de bulunan bütün Türk-İslam ahaliyi bir birlik altında toplamak üzere harekete geçti. 30 Kasım 1918'de Kars'ta

¹² Buntürk, **Ahıska Türkleri**, s. 151

¹³ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 38-40

¹⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Yüksek Mühendis Osman Server Atabek", **Kars Eli Dergisi**, Ankara: 1966, I. Özel Sayı, s.56.

¹⁵ Yunus Zeyrek, **Ahıska Araştırmaları**, Ankara: Kozan Ofset, 2006, s.24.

yapılan kongrede Kars Milli İslam Şurası “Milli Şura Hükümeti” şeklinde değiştirildi. Kars, Batum, Ardahan, Artvin, Sarıkamış, Oltu, Kağızman, Ahıska, Ahılkelek, Şüregel ve Nahçıvan Kars Şura Hükümeti sınırlarına girdi.¹⁶ Bundan sonra Ahıska Hükümeti, Milli Şura Hükümeti’nin bir şubesi olarak faaliyet göstermiştir.

4) Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Dönemindeki Faaliyetleri

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzası ile artık imparatorluk Türkiyesi sona ermiş, yeni Türkiye milli hudutlar içerisinde doğacak anavatan büyüklüğünü kurtarma ve Milli Mücadele vazifesiyle karşılaşmıştı. Bu sırada Anadolu’da ilk düşman işgaline Kars ile Batum illeri maruz kaldığında, Osmanlı ordusunun resmen çekilişi haberi üzerine ilk “Müdafaa-i Hukuk-u Milliye” teşkilatı da 5 Kasım 1918 günü Kars’ta Kars İslam Şurası adıyla kurulup daha sonra Batum ve Nahçıvan’a kadar uzayan yerlerde de kollar açıp, halkı silahlandırarak Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin istilasına karşı buraları korumaya başladı.¹⁷ 1918 Aralık ayında Kars’ta yapılan İlk Vilayet Kongresi’nde “Kars İslam Şurası”na “Milli Şura” adı verildi ve reisliğine Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey seçildi. Diğer 12 hükümet azası şu kişilerden oluşuyordu.

1) Kağızmanlı Ali Rıza (Ataman) Bey,2) Karslı Cihangiroğlu Hasanhan (Aydın) Bey, 3) Çıldırlı Esat (Oktay) Bey, 4) Divriğili/Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) Bey, 5) Oltulu Molla Bilal Efendi, 6) Gümrülü Halıcioğlu Yusuf (Arpaçay) Bey, 7) İğdırlı Alibeyoğlu Mehmet Bey (aynı zamanda Kars Valisi) , 8) Akbabalı Hacı Abbasoğlu Kerbelai Mehmet Bey, 9) Akbaba/ Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet (Karaçanta) Bey, 10) Digorlu Camadanlı Oymağından Maksut Ağa, 11) Erivanlı Ahundoğlu Taki Bey, 12) Kepenekçi Emin Ağa, Ahıska ile Poskof’ ta Mühendis Ahıskalı Osman Server Atabek, Oltu’da Yusuf Ziya Bey, Sarıkamış’ta Bekir Bey, Tuzluca’da Şamil Bey, Çıldır’da Purutlu ve Koravelli iki Kamil Ağalar, Ardahan’da Dikanlı Hafız Efendi ile Hemşioğlu Rasim Bey “Milli Şura Teşkilatı”nı kurup halkı milli mücadeleye hazırlıyor ve fedakarca çalışıyordu.

¹⁶ Cem Ender Arslanoğlu, **Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi**, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 2003, s.51-52.

¹⁷ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 556.

Kars İslam Şurası kurulduktan hemen sonra etraftaki kaza ve sancaklara haber gönderilerek şuranın ilk toplantısının 14 Kasım 1918'de yapılacağı duyuruldu. Dokuz gün içerisinde haber verilen Kars, Ardahan ve Oltu'dan temsilciler gelmeye başladı. 10 Kasım 1918'de Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'ndan Osman Server Bey ve arkadaşları Kars'a geldiler.

Mondros Mütarekesine göre 11 Kasım 1918'de bir İngiliz Heyeti gelerek, 9. Ordu'dan müstahkem mevkileri devralmaya başlamış 26 Kasım'da ise Kars Kalesi'ni Milli Şura Hükümetine teslim etmişti. 17 Aralık'ta Batum'a 7000 asker çıkaran İngilizler, 9 Ocak'ta Türk ordusunun geri çekilirken bıraktığı Kars'a 12 Ocak 1919'da yerleştiler. 4 Aralık'ta da 3.fırka Ahıska'yı tahliye edip Ardahan taraflarına çekilince Gürcüler aynı gün Ahıska'yı işgal etmişlerdi.aynı tarihte Ahılkelek Ermenilerin işgaline uğramıştı. Halbuki Batum, Ahıska, Ahılkelek Milli Şura Hükümeti arazisi dahilindeydi.¹⁸

Bu haksız işgaller üzerine 3-5 Ocak 1919'da I. Ardahan Kongresi, 7-9 Ocak 1919'da II. Ardahan Kongresi toplandı. Osman server Bey Milli Şura hükümeti temsilcisi olarak II. Ardahan konresine katıldı.¹⁹ Osman Server Bey burada Mondros Mütarekesinin silahları bırakma ve mücadele etmeme hükmünü tanımamak için ant içti.Bu kongrelerde milli mücadeleyi teşkilatlanmanın yolları arandığı gibi Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesini kurmak üzere Kars'ta büyük bir kongrenin toplanmasına karar verildi. 17-18 Ocak gecesi Çıldırlı D.r Esat Bey'in başkanlığında toplanan büyük kongre merkezi Kars olmak üzere milli teşkilata Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkat-i Milliyesi adını verdi. Bölgedeki Müslümanların durumunu anlatmak üzere,15 Ocak 1919'da Osman Sever Bey Batum'a gönderilmişti.²⁰ Osman Server Bey hem Batum hem de Ahıska'daki İngiliz Generelleri ile görüşerek Gürcistan ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştı.²¹ Ahıska, Ardahan, Kars bölgelerinde yerli Türklerin idareyi ellerinde bulunduran Milli Şura Hükümetini kurmuş olduğunu anlattı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurulduğu kendisine telgrafla bildirilince bunu Batum'daki İngiliz genereline kabul ettirdi. İngilizleri kollamak ve irtibatımızı sağlamak üzere Batum'da kaldı.²²

---

¹⁸Buntürk, **Ahıska Türkleri**, s. 158

¹⁹ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**,s. 80

²⁰ Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, s. 557 ; Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 97

²¹ Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 223

²² Arslanoğlu, **Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi**, s 245

Batum'daki teşkilat genişledi, bir de Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin yayın organı olan Sada-yı Millet adında haftalık siyasi bir gazete çıkarıldı.²³

Bu arada Paris Konferansının toplanacağı itilaf devletleri tarafından ilan edildi. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti de bu konferansa katılmak üzere çalışmalarına başladı. Bunun için itilaf devletleri temsilcileriyle görüşmek üzere İstanbul'a bir heyet gönderilmesine karar verildi. Asaf Bey, Ali Bey ve Osman Server Beylerden oluşturulan heyete, bölgede Gürcülerle olan ilişkileri sağlama almadan İstanbul'a gidemeyeceğini belirten Osman Server Bey katılmadı.

1919 Şubat ayı başlarında Ahıska ve Ahılkelek'te Türklerle- Gürcüler arasında olaylar çıkmıştı. Gürcü askerleri her tarafta Müslümanlara ait malları yağmaladılar; camileri tahrip ettiler, kadınların ırzına geçtiler.11Aralık 1918'de Gürcüler, Milli Şura'nın bölgedeki önde gelen bazı temsilcileri ile Ermenilerin önde gelenlerini tutuklayarak değişik yerlere sürgüne gönderdiler. Gürcülerin Ahıska halkına karşı silah kullanmaları sonucunda, zaten beklenmekte olan bir ayaklanma başlamıştır. Zira Gürcüler, halka gayri insani bir korku ve şiddet politikası uygulamaktaydılar. Batum'daki Milli Şura Hükümeti temsilcisi Osman Server Bey'in, tutuklanan Milli Şura yöneticilerinin serbest bırakılmasını temin etmek ve bu yöredeki Gürcü idaresinin yumuşamasını sağlamak amacıyla, General Walker ve diğer merciler nezdinde yapmış olduğu müracaatlar neticesiz kalmıştır. Bunun üzerine Ahıska'da Server ve Afzal Beyler Ahılkelek'te ise Kaymakam Yasin ve Osmanlı Azerbaycan Alayı nakliye zabiti ve Murtaza Beylerin liderliğinde toplanan Müslümanlar 2 Şubat 1919'da Ahıska ve Ahılkelek'ten Gürcüleri tamamen kovdular. Böylece Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Millisi'nin otoritesi Tiflis vilayetine kadar yayılmış oldu.²⁴

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti durumu İtilaf Devletleri nezdinde protesto etti. Hatta Hükümetin Ahıska ve Ahılkelek'teki temsilcileri Gürcüler'e antlaşma teklif ettilerse de Gürcüler buna yanaşmadılar.

23 Şubat 1919'da Gürcistan Başbakanı Jordania "Türkiye ile bir anlaşma yaptıklarını ve bu antlaşmaya göre Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin Gürcistan işgali altında bulunacağını" bildirdi. Fakat, esasen Gürcü Hükümetini tanımayan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Jordania'nın bu teklifini kabul etmesi beklenemezdi.

²³ Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 226

²⁴ Buntürk, **Ahıska Türkleri**, s.161

Çünkü bölgedeki halkın çoğunluğunu Türk ve Müslümanlar teşkil etmekteydi. Daha önce de kendi istekleri ile Milli Şura Hükümeti'ne katılmışlardı.

Bu arada Kars'a 1 Mart 1919'da General Asser, Temperley'in yerine askeri vali olarak gelmiş ve Hükümet'e Ermenilere hudut dahiline kabul etmesi için bir nota vermişti. Bir ay kadar süren hazırlıklarını tamamlayıp, durumdan istifade etmek isteyen Gürcüler 1 Mart 1919'da Azgur'u, 2 Mart 1919'da da Ahıska'yı işgal ettiler.²⁵ Gürcüler'e karşı koyan Ahıskalılar başa çıkamayınca Server Bey'e mücadelenin başına geçmesi için haber gönderdiler. Artvin-Ardahan yoluyla Posof'a gelen Server Bey, burada halkı seferber etmiştir. Daha önce de Ahıska Hükümet-i Muvakkata-i Millisin'den bahsederken 3.Fırka Kumandanı Halit Paşa'nın yardımıyla ile burada 500 kadar subay ve erin kaldığından bahsedilmişti. İşte bu askerlerle birlikte Ahıska'dan seferber edilen halkın da katılması ile toplanan milislerin sayısı 3000'e ulaşmıştı. 16 Mart 1919'da Posof 'a saldırıp, aşağı yukarı on beş-on altı kadar köyü yakıp yıkan, ahalisini katleden Gürcülere karşı taarruza karar verildi. Mart sonlarında Türk kuvvetlerinin başında Server Bey merkezde, Ardahan Jandarma Teğmeni Niyazi Bey sağ kol kumandanı ve (Ahıska'nın Sakhan köyünden) Salih Hoca da sol kol kumandanı olarak Gürcü tümenine karşı taarruza geçildi. Ahılkelek'de de Gürcüler'e karşı yapılan mücadelenin başında (Osmanlı'nın Azerbaycan Alayı) Nakliye Zabiti Murtaza Bey vardı. Beş gün süren kanlı muharebelerden sonra bozulan Gürcü birlikleri toplarını ve bir takım silahlarını da bırakıp Ahıska'ya doğru çekildiler. Daha sonra Nevanep Sırtların da ki Türk milislerinin tahkim ettikleri cepheye saldıran Gürcüler büyük bir bozguna uğratarak Borcum Boğazı ötesine çekildiler.

Ahıska Milli Şura teşkilatı, bölgenin idaresini ele geçirdi. Ahılkelek ile Ahıska'daki İngilizlerin Hintli askerlerinin erzak ve irtibat yolu kesilmesin diye Azgur yolu köprülerinin tahrip edilmeden kalması, Türklerin işine yaradı. İdari işleri Milli Şura Heyeti yürütürken, askerlik işlerini de Server Bey'in idare ediyordu.²⁶

Mart sonlarında General Kvinitadze komutasında 28.000 kişilik orduyla saldırıya geçtiler.Bu sırada Osman Sever Bey, Ahıska'nın kuzeyindeki dağlara çekilip milis güçlerle burada iki hafta müdafaada bulundu. Duğur'daki silah ve cephanenin gelmemesi yüzünden siperlerde daha fazla dayanamadı. Posof sınırına

²⁵ Gökdemir,Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, s. 128

²⁶ Arslanoğlu, Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi, s. 245

oradan da Ardahan'a çekildi. Gürcüler yeniden Ahıska ve Ahılkelek'i işgal ettiler. Halkın eşyalarını, zahirelerini, hayvanlarını zorla alan Gürcüler bölgeyi ateşe verdiler ve 40 kişiyi de esir aldılar.²⁷

İki hafta sonra Kars'taki milli birlikler Posof sınırına doğru yürüyüşe geçti. Bu defa bizzat Cihangiroğlu İbrahim Bey'de 800 kişilik kuvvetle cepheye gitmişti. Göle, Çıldır ve Ardahan'a da uğrayan İbrahim Bey bölge halkını mücadele etmeye davet etmişti. Bu arada Ardahan'da Osman Server Bey, Ardahan Kaymakamı Rasim Bey, Afsal Bey, Murtaza Bey ve Ahılkelek kaymakamı ile görüşmüştü. Ahılkelek'te bulunan bir İngiliz, generali yetmiş bin lira karşılığında Gürcüleri bir daha Ahılkelek'e sokmayacağına dair, Ahılkelek Kaymakamı Yasin Bey'e bir teklifte bulunmuş o da bu görüşmeyi Cumhurbaşkanı İbrahim Bey'e açmıştı. İbrahim Bey bunun üzerine Yasin Bey'e yetmiş bin lira vererek Ahılkelek'e göndermişti.

Yüzbaşı Latif Bey'in idare ettiği Milis Güçler Posof'a doğru ilerlediler. Posof gönüllü alayının başında Altun Hoca vardı. Kars'tan getirilen üç mantelli ve bir havan topu ile de Osman Server Bey Ulgar'dan Hanyeri geçidini tuttu. Burada iki gün Gürcülerle savaştı. 5 Nisan 1919'da İngiliz Generali Walker bölgeye geldi. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti yetkilileri Gürcülere bölgeyi tahliye etmeyi teklif etti. Gürcü Generali cevap olarak, İngiliz askeri temsilcisine ve hükümete bölgenin boşaltılması için gerekli emiri vereceğini vaade etti. Bu kesin söze rağmen, sınırda sürekli tüfek sesleri duyuluyor ve Gürcü uçakları bölge üzerindeki uçuşlarını aralıksız sürdürüyordu. Gürcü generali bunu önlemek için hiçbir tedbir almıyordu. Bu arada Posof'tan kuvvetlerini çeken Gürcüler, olanca güçleri ile Ahıska'ya yüklenmişlerdi.²⁸ Bunun üzerine Kars'tan gelen iki üç bin kadar olan Türk kuvvetleri Gürcüler ile muharebelere başladılar. Birkaç gün süren muharebeden sonra, Gürcüler, birkaç batarya top, bir çok makineli tüfek, ve esir aldıkları Türkleri bırakarak mağluben Ahıska ve Ahılkelek'i tahliye etmeye başladılar.

Bu muharebeler esnasında Gürcüler, Ahıska'da 11 köy ile 7 camiyi yıkmış, Posof'ta 10 köyü yakmış, 4 camiyi tahrip etmiş ve Ardahan'da ise 1 köyü yakmışlardı.²⁹ Bu muvaffakiyet hemen hemen Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin İngilizler tarafından dağıtılmasından birkaç gün önceye rastlamaktadır. Çünkü Ardahan'da bulunan

²⁷ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 587; Buntürk, **Ahıska Türkleri**, s.163

²⁸ Yunus Zeyrek, **Posof'un Çizgileri**, Ankara: Kozan Ofset, 2004, s. 126

²⁹ Yunus Zeyrek, **Posof'un Çizgileri**,s. 127

Cihangiroğlu İbrahim Bey Hükümet azalarının acele Kars'a çağırılmaları üzerine süratle Kars'a gitmişti.³⁰

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, İngilizler tarafından dağıtılmadan önce, yani 12 Nisan 1919 sabahı itilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla Paris Barış Konferansına katılmak için itilaf devletleri başkanlarına telgraf gönderilmişti. Telgrafta Osman Server Bey başkanlığında, Asaf Bey, Behçet Bey, Adil Bey ile Batum'dan Temur ve Cemal Beyle Avukat Ali Bey 'den oluşan 7 kişilik heyet konferansa katılmak istediklerini bildirdi. Fakat ne yazık ki Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin siyasi varlığına İngilizler tarafından son verilmişti.³¹

İşte bu sırada Gürcü ordusunun komutanı olan General Kvinitadze, İngiliz taraftarı olan ve Türklere karşı yapılacak yeni bir taarruzu istemeyen hükümetinin emrine karşı çıkarak Ardahan taarruzunu emretmişti. Çünkü Gürcü generalleri de hükümetlerinin aksine bu taarruza taraftar idiler. General Kvinitadze'nin, General Artmeladze'ye Hanyeri geçidinden, Prens Sumbatoloşvili'ye Ahılkelek'ten Çıldır yakınındaki Zurzuna üzerine hareket emri vermesi üzerine Gürcü kuvvetleri Ardahan'a taarruza geçtiler.

Osman Sever Bey, 19 Nisan'da Gürcüleri, Ardahan'nın Dikan Köyü sırtlarında topçu ateşi ile karşılamıştı. Ancak yoğun Gürcü kuvveti karşısında 20 Nisan'da Ardahan'dan Göle'ye çekilmişti. Böylece Gürcüler 20 Nisan 1919 günü Ardahan'ı işgal ederek Merdenek' e kadar ilerlediler.³²

a) İstanbul'daki Faaliyetleri

Gürcülerin Ahıska ve Ardahan'ı işgalinden sonra önce Göle'ye oradan da Oltu'ya geçen Osman Server Bey, Oltu'da bulunan Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'den aldığı İtimatname ile Paris Konferansına katılmak üzere İstanbul'a gitmiştir.³³

İstanbul'da İngiliz takibinden kurtulmak için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden Oltulu Osman Server Efendi kimliğini alan Osman Server Bey, Ardahan'lı Bahçet

³⁰ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 131

³¹ Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 225

³² Dayı, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, s. 143

³³ Erdoğan, *Hatıralarım*, s. 273

Bey ile Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul üyeleri olan Yunus Nadi ve Halide Edip ile görüşmelerde bulundu.

Yunus Nadi'nin çıkardığı Yenigün gazetesinde “G.K” takma adıyla Türk ve Müslüman Alemleri, Cenub-i Garbi Kafkasyası, ve Metalibi başlıklarıyla Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetini tanıtan makaleler yazdı.

İstanbul'da iken Hükümetin resmi sınırlarını gösteren 1000 kadar harita ve nüfus istatistiklerini İngilizce ve Fransızca hazırlayarak, bu belgeleri İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine verdi.

Osman Server Bey ve gönderilen diğer murahhaslar Paris Konferansı'na katılmamışlardı. Fakat özellikle Osman Server Bey, Hükümeti adına çok faydalı işler yapmıştır.³⁴

İstanbul'da kalması tehlikeli görülünce Mersinli Cemal Paşa ve İzzet Paşa ile görüşerek iki çuval içinde üç sancak ve Kafkasya'ya ait Rusça Erkan-ı Harp haritalarını alıp binbir güçle Erzurum'a getirerek Halit Paşa'ya teslim etti. Bu haritalar daha sonra 1920 Doğu Harekatında çok işe yaradı. 1920 Nisan'ında Oltu'ya geçti. Buradaki Milli Şura Heyeti ile anlaşarak gönüllü milis topladı. 9. Tüme'ne bağlı Fahri Yüzbaşı olarak Halit Paşa'nın tavsiyesi ile Bakü Şark Kongresine Elviye-i Selase delegesi olarak gitti. Bakü'deki Kars ve Ahıska muhacirleriyle görüşüp onlardan mazbata alarak kongreye kabul edildi; bu sırada Enver Paşa ile de görüştü. Elviye-i Selase ve Ahıska- Ahılkelek bölgesinin Ermeni ve Gürcü işgalinden kurtarılması yolunda birkaç layiha vererek Kongreyi aydınlattı. Bir buçuk ay orada kalınca Bolşevik Ruslar kendisini öldürmek istedi. Bu sırada Moskova'dan dönen Türkiye Temsilcisi Sabit Bey'e durumu söyleyince “ Sefaret Katibi ” yazılarak birlikte Gümrü'ye geldiler.³⁵ Ahıska ve Ahılkelek'e Türk Ordusu girmişken 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Anlaşması gereği Mart sonunda Ahıska'nın boşaltıldığı sırada bütün mal varlığını bırakarak birkaç kızak ev eşyası ile akrabasını alarak Ardahan'a geldi.³⁶

---

³⁴ Dayı, *Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma*, s. 130

³⁵ Arslanoğlu, *Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s. 246

³⁶ Yunus Zeyrek, *Posof'un Çizgileri*, s. 140

5) TBMM'deki faaliyetleri

Daha önce bahsedildiği gibi Osman Server Bey 1920 seçimlerinde Ardahan'dan Birinci Dönem Milletvekili seçilmişti. Sağlık problemleri nedeniyle meclise ancak 5 Ocak 1922 tarihinde katılabildi. Nafia ve İktisat komisyonlarında çalıştı. Bu görevi 11 Ağustos 1923 tarihinde sona erdi. Bundan sonra Maden Mühendisi olarak çalışmaya başlayan Osman Server Bey, 12 Aralık 1962'de İzmir'de bir trafik kazasında vefat etti.³⁷

a) Yeni Halifenin Göreve Başlaması Sırasında Osman Server Bey'in Görevi

Bilindiği gibi 1 Kasım 1922'de TBMM Saltanat Makamını Hilafet makamından ayırarak kaldırdı. Bundan sonra seçilecek halife sadece dini işlerden sorumlu hale getirildi.

Yeni Halife'nin seçimi işlemi tamamlandıktan sonra Meclis Başkanlık Divanı aynı gün (18 Kasım 1922) toplanmış ve Halife'nin göreve başlaması, kutlama ve kutsal emanetleri teslim töreninin nasıl yapılacağını kararlaştırmıştır. 19 Kasım 1922 gün ve 382 sayılı ile alınan kararla da Genel Kurulca Hilafet makamına seçilen halife Abdülmecit Hazretlerine TBMM adına kutsal emanetleri teslim ve tebrik etmek üzere meclisten bir kurulun 24 Kasım Cuma günü İstanbul'da bulunacak şekilde hareketleri uygun görülerek İçtüzüğün 177. maddesi gereğince bu kurula, Başkanlık Divanından bir başkan vekili ile iki katip ve bir İdare Amiri de seçilmiş ve aynı maddeye göre Genel Kuruldan gidecek üye miktarının tespiti ve aynı madde hükümleri gereğince kura ile seçim yapılması hususlarının Genel Kurula arzı uygun görülmüştür.

TBMM'ce bu teklif kabul edilerek İstanbul'a gidecek kurulun üyeleri seçilmiştir. Buna göre başkanvekili; Müfit efendi (Kırşehir), Katipler: Atıf Bey 8 kayseri) , Hakkı Bey (Hakkari) , İdare Amiri Emir Paşa (Sivas) olup ayrıca 15 tane üye seçilmiştir. Bu üyelere birisi de Ardahan Milletvekili Osman Server (

---

³⁷ Arslanoğlu, *Kars Milli İslam Şurası ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi*, s. 246 ;
Yunus Zeyrek, *Posof'un Çizgileri*, s. 140

Atabek) Bey'dir. Bu şekilde 19 üyeden oluşan kurul 24 Kasım Cuma günü İstanbul'da bulunmuş ve en yaşlı üye Şerif Bey (Sinop) in başkanlığında düzenlenen törende görevini yerine getirmiştir.³⁸

b) Osman Sever Bey ve Arkadaşlarının Kars, Ardahan ve Artvin'de Ziraat Bankası Şubelerinin Açılmasına Dair takriri

Osman Server Bey Kars Milletvekilleri Ali Rıza ve Fahrettin Beylerle birlikte Kars, Ardahan ve Artvin'de Ziraat Bankası Şubelerinin açılması için Riyaset divanına aşağıdaki takriri sunmuştur.

T.B.M Meclisi Riyasetine

“ Kars ve Ardahan ve Artvin'de Ziraat Bankası küşadı hakkında Anavatana henüz katılan Elviye-i Selase'de poliçe muamelatıyla iştigal eden müessesatın fıkdanı hasebiyle oradan buraya ve bilakis buralardan o cihetlere para isali müşkülâtı azimeyi mucib olmakla ve bu yüzden muamelatı ticariye azim sektelelere uğramakta olduğu gibi o havali hakkında vazifei vataniyei askeriyelerini ifa eden milletdaşlarımız da bu suubete giriftar olmaktadırlar. Postalarımızın havale muamelatıyla ademi iştigalleri hasebiyle bu müşkülâtın define bir türlü imkan bulunamadığı gibi diğer taraftan Elviye-i Selase mezkurede Ziraat Bankalarının ademi mevcudiyeti halkın bu bankalar yüzünden diğer mahallerde nail oldukları muavenet ve teshilattan ademi istifadelerine badi oluyor. Binaenaleyh hem zürraa muavenet etmek ve hem de kambiyo muamelatıyla iştigal eylemek üzere memleketin her tarafında olduğu gibi Elviye-i Selase merkezlerinde de Bir Ziraat Bankası küşadını teklif ederiz.”³⁹

Bu takrirden sonra adı geçen yerlerde birer Ziraat Bankası Şubesi açılmasına karar verilmiştir.

³⁸ TBMM ZC, I.Dönem , C. XXV.s. 90-92- 94

³⁹ TBMM ZC, C. XVII, s. 3-4 ; BCA/ 030/ 10/ 210 430 16

c) Ardahan Mebusu Osman Server Bey'in Çoruh Vadisindeki Bakır Madenlerinde Tetkikat Yapmak Üzere İzin Verilmesine Dair Divanı Riyaset Kararı

Osman Server Bey'in Yüksek Maden Mühendisi kimliğinden faydalanmak isteyen İktisat Vekaleti Çoruh Vadisi'ndeki Bakır madenlerin bulunması ve incelenmesi için Osman Server Bey'in izinli sayılarak bahsedilen bölgeye gönderilmesi için TBMM Riyaset Divanına bir teklif sunmuştu. Teklifin görüşülmesi ve TBMM Riyaset Divanının verdiği karar aşağıdaki gibidir.

Heyeti Umumiyye

Ardahan Mebusu Server Bey'in Kuvarteshane imalathaneleriyle Çoruh Ovası bakır madenlerini tetkik edecek heyette bulundurulması için hidematı vataniyeye memuren mezun addine dair İcra Vekilleri Riyasetinden mevрут ve sureti mukaddakası merbut 8. 2. 1338 tarih ve 6/234 numaralı teskere Divan-ı Riyasetçe tezekkür olunarak, mumaileyhin Hükümet'in talebi veçhibilamüddet hidematı vataniyeye memuren mezun addi tensibedilmiş olmakla Heyeti umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reiskevili

Musa Kazım

Görüşmeler esnasında Karahisar Milletvekili Ali Süruri Bey, Osman Sever Bey'in işi bitinceye kadar değil de bu sürenin belli bir tarihe bağlanmasını istemişti.

İktisat Vekili ve İzmir Milletvekili Sırrı bey ise bu sürenin üç ay olmasını gerektiğini eğer yetmezse uzatılabileceğini teklif etmişti.

Batum Milletvekili Ali Rıza Efendi ise bu sürenin az olacağını ve bir ay gidiş bir ayda dönüşün süreceğini düşünerek bu sürenin beş altı ay olarak belirlenmesini istemişti. Fakat meclisteki çoğunlu Sırrı Bey'in teklifi olan üç aylık süreden yana oy kullanınca Osman Server Bey üç ay izinli sayılarak görevlendirildi.

Sever Bey birinci dönemdeki mebusluğu sırasında, Doğu Anadolu'ya demir yolu yapma imtiyazını almak isteyen ve Taşnakların programına göre Ermenilere hizmet edecek olan Amerikan Şirketi'nin Çester Projesi'nin iç yüzünü açıklayarak kabul edilmemesini sağladı.

d) Ardahan Mebusu Server Bey'in Anadolu'da Demir yolları ve Limanlar inşa Edilmesi için Mister Kenedi ve Çester ile Akt edilmiş olan Mukavelelerin Bir kere de Adliye Encümeninde Müzakere Edilmesine Dair Takriri

Riyaseti Celileye

Encümenlerde derdesti müzakere olan Çester Projesinin İktisat ve Nafia Encümenlerinde müzakeresine iştirak eyledim. Hukuka ait mühim meseleler müzakere edilmeden veyahut müzakere edilip de ehemmiyet verilmeden geçiliyor. Mezkur Çester Projesinin Adliye Encümeninde müzakere edilerek bütün hukuka ait metne de imali nüfuz edebilmek için adliye encümenine havale edilmesini teklif ederim.

Ardahan Mebusu

Server

Server Bey'in bu teklifine karşılık Biga Milletvekili Hamit Bey bu Projenin muntazam bir proje olduğunu söyleyerek Adliye Encümeninden geçmesine gerek olmadığını bildirdi.

Ardahan milletvekili Osman Server bey bu duruma itiraz ederek aşğıdaki konuşmasını yaptı.

“Arkadaşlar , Çester Projesini tastik veya imza edip biz Türkiye'yi yüz sene için Çester'in eline veriyoruz. O Çester'in Projesine gayet dikkatle tetkik etmek lazımdır. Ben deniz geçende söyledim. Buna İktisat Encümeni ve Nafia Encümeni baktı. Kavanini maliyedende geçsin. Halbuki bundaki mesele esaslı ve canlı bir noktadır. Nitekim biz Nafia Encümeninde iki gün evvel müzakere ettik ve orada da tetkik ettik. Bir mesele çıktı ki Çester su kuvvetini kendisi için kullanabilir mi? O vakit hükümetin iki tane murahhası vardı. Biri Ziya Bey, birisi de Muhtar Bey. Muhtar bey'den sorduk. Çester Türkiye'de bulunan suları kullanabilir mi? Ondan sonra Muhtar Bey çıktı dedi ki; evet. Evet mi, hayır mı?bu meseleler noktası noktasına tetkik edilir ve öyle tasdik olunur. Bu hakikaten çok düşünülecek bir

şeydir. Nitekim bizim şimdi Nafia encümeninin de bir tane mütehassımız vardı. Mesela Soysallı arkadaşımız söyledi ki, bizim Posta İdaresinin posta ve mektuplarını göndermek için Çester mecbur mudur? Posta aynı şirkettir. Aynı şirket olduğu halde şirketten posta ücreti alsın, vagonlar alsın halbuki öyle değildir. Çester bir şirkettir. Posta bir hükümet müessesesidir. Ondan sonra posta ve telgraf memlekete ziyana da çalışabilir. Onun için bizim içrimizde mütehassıs yoktur. Bir mütehassısın eline geçmesine lüzum vardır. Herhalde bir mütehassıs tarafından tetkik edilsin. Çünkü bu yüz senelik bir meseledir. Şaka değil. ”

Sever Bey’in ısrarlı konuşması üzerine Proje bir kere daha incelenmek için Adliye Encümenine havale edildi.⁴⁰

---

⁴⁰ TBMM ZC, C. XXVI, s. 488-499

B- Hilmi Bey

1) Hayatı

1885'te Artvin- Şavşat ilçesinde doğdu. Filibeli Mustafa Efendi'nin oğludur. İlk ve Orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Harbiye Mektebine girerek Piyade Teğmen rütbesiyle mezun oldu. Yüzbaşı iken ordudan ayrıldı. İttihat ve Terakki Fırkasında aktif politikaya girdi. Zaman içinde Artvin ve Şavşat'ta tarım ve ticaretle meşgul oldu.

TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimlerde anavatan'a katılan Ardahan'dan milletvekili seçilerek 30 Temmuz 1921'de meclise katıldı.⁴¹ İçişleri ve İrşat komisyonlarında çalıştı.

Dönemde milletvekilliği sona erince Şavşat ve İstanbul'da ticaret hayatını sürdürdü. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkasının yeniden toparlanıp iktidara gelmesi için eski ittihatçılar tarafından kurulan gizli örgütte yer aldı. 14 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilişkisi olduğu iddiasıyla tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılaması sonunda 26 Ağustos 1926'da ölüm cezasıyla cezalandırılmasına karar verildi. Hüküm o gece asılmak suretiyle yerine getirildi.⁴²

2) Meclise Girmeden Önceki Faaliyetleri

Daha önceki bölümde anlatıldığı üzere Türk Ordusu'nun Mondros Mütarekesine göre 1914 sınırlarına çekilmesiyle boşalan Ahıska ve Ahılkelek Gürcülerin işgaline uğramıştı. Bu işgalleri önlemek ve bölge halkını teşkilatlandırmak için 3.Fırka Kumandanı Halit Paşa başkanlığında toplanan 3-5 Ocak 1919'da I. Ardahan Kongresine ve 7-9 Ocak 1919'da toplanan II. Ardahan Kongresine Hilmi Bey'de katılarak kongrede alınan kararlara uyacağına dair yemin etmişti.⁴³

Yine daha önceki bölülmde anlatıldığı için buraya almadığımız Ardahan'ın Anavatan'a katılması esnasında Hilmi Bey'i görüyoruz. Türk Heyetinin Ardahan'ı

⁴¹ Meclise girdiğinde Tercüme-i Hal Kağıdı doldurmamıştır.

⁴² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, c.I, 121-122

⁴³ Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 79-80

işgal etmiş olan Gürcü kuvvetlerine iki nota göndermişti. Bunun üzerine 23 Şubat 1921 sabahı erken saatlerinden itibaren elçi Midivani, Gürcü hükümetinin Türk notasını kabul ettiğini Artvin ve Ardahan'ı terk edeceklerini bildirmişti. Bu karar üzerine Ardahan'daki Gürcü mülki ve askeri memurları kasabayı terk ederek Ardahan sancağını tahliyeye başlamışlardı. Daha önce, Ardahan'a gönderilmiş olan Yedek Subay Hilmi Bey⁴⁴ halkın coşkulu sevinç gösterileri arasında Ardahan kalesine kırk yıldan beri ilk defa Türk bayrağı çekerek hükümet idaresini kurdu.⁴⁵

TBMM başkanlığına Ardahan- Artvin kurtuluşunun şükran telgrafını yazan yine Hilmi Bey'dir.⁴⁶

3)TBMM Dönemindeki Faaliyetleri

1920 seçimlerinde Birinci Dönem Ardahan Milletvekili seçilen Hilmi Bey ancak 30 Temmuz 1921' TBMM'ye katılabilmştir.⁴⁷ Meclisteki bazı faaliyetleri şunlardır.

İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) 'nde yer alarak çeşitli teklif ve önerilerin incelenmesinde bulunmuştur. Bunlardan bazıları aşağıdadır.

_____ Trabzon Milletvekili Hasan Bey'in Kapitülasyonların kaldırmasından sonra gümrük vergilerinin belirlenmesi ve Türk limanlarında sadece Türk vatandaşlarına işletme hakkı verilmesine dair teklifin sunulduğu İcra Vekilleri Heyetinde yer almıştır.

1 Kasım 1923⁴⁸

_____ Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında İtilaf Devletleri'nin bazı isteklerinin Türk bağımsızlığına zarar vermesinden dolayı bu isteklerin kabul edilmemesi ve ısrar ederlerse harp sebebi sayılacağına dair teklifin sunulduğu İcra Vekilleri Komisyonunda bulunmuştur.⁴⁹

---

⁴⁴ Hilmi Bey daha önce Kazım Karabekir Paşa tarafından Ardahan' a yedek subay olarak gönderilmişti. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. IV. s. 1938

⁴⁵ Dayı, **Elviye-i Selase**, s. 273; Aslanoğlu, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi**, s. 175

⁴⁶ Aslanoğlu, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi**, s. 175

⁴⁷ Konukçu, **Ardahan Tarihi**, s. 250

⁴⁸ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 440

⁴⁹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, s. 810

4) İzmir Suikasti'ne Karışması ve İstiklal Mahkemesi Kararıyla Asılması

İzmir Suikastı, Mustafa Kemal Atatürk 'ü öldürmek için bazı kişilerin birleşerek planladıkları bir suikasttır. Daha da doğrusu suikast teşebbüsüdür. 15 Haziran 1926 Pazartesi günü İzmir Karşıyaka'da Birinci Büyük Millet Meclisi Lazistan Mebusu Ziya Hurşit tarafından Plan arkadaşlarına anlatıldı.

Ziya Hurşit ve yardımcıları Laz İsmail ile Gürcü Yusuf, üç gün önce İstanbul'dan Gülcemal Vapuru ile İzmir'e gelmişler ve Sarı Efe diye anılan Edip'le buluşmuşlardı. Ziya Hurşit'ten sonra kaçakçılıkla tanınan motorcu Giritli Şevki, "*Bizim motor 600 liraya Sakız Adası'nda hacizli. Bu para bulunursa iş kolaydır.*" diyordu.⁵⁰

Suikast planlandığı gibi tatbik edilmedi. Programa göre Gazi 15 Haziran 1926'da geç vakitlerde İzmir'de bulunacaktı. Bu bekleyiş esnasında Sarı Efe Edip ihtiyatlı bulunmak için İstanbul'a gitmişti. Gazi'nin İzmir'e daha erken geleceğini düşünen Giritli Şevki, kuşkuya düşmüş Gazi'nin gelişinin gecikmesi ile Sarı Edip'in İstanbul'a gidişi arasında bir bağ kurarak telaşlanmış ve suikast girişiminin anlaşıldığı düşüncesiyle, ihbarcılardan biri olmak amacıyla doğru İzmir Valisi'ne koşmuştur. Gaziye hitaben yazdığı mektupta her şeyi anlatmıştı.

Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine tutuklamaklar hemen başlamıştı. Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi o gün yakalandılar.

Hükümet ihbar olayından haberdar olunca Ankara İstiklal Mahkemesinin⁵¹ hemen İzmir'e gelip meseleye el koymasını kararlaştırdı. 17 Haziran 1926 günü özel bir trene binen mahkeme heyeti İzmir'e geldi.⁵²

Bir süre sonra Suikasta karışan diğer isimler tutuklanarak yargılandı. 2 Ağustos 1926 günü başlayan duruşmada Ardahan Milletvekili Hilmi Bey'de vardı.

⁵⁰ Cemil Tokpınar, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1994, s. 13

⁵¹ istiklal Mahkemeleri: TBMM'nin olağanüstü tehlike ortamında ihtilal kanunu olarak çıkardığı Hıyanet-i Vataniye kanunu savaşın gereklerine çare olmadığı gibi, kanunu uygulayacak mahkemelerin yokluğu da büyük eksiklikti. Bunun için TBMM nin çıkardığı bir kanunla İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Üyeleri ise meclis içinden seçilen milletvekillerinden oluşturuldu. Ergun Aybars, **İstiklal mahkemeleri**, Ankara: Bilgi yayınevi, 1975, s. 55- 56

⁵² Avcı, **İzmir Suikastı** , s. 77

Sorgulama esnasında Hilmi Bey'e sıra gelince İzmir Suikastiyle bir ilgisinin olmadığını belirterek Kara Kemal'i müdafaa etmek cesaretini gösterdi.

Bana Kara Kemal bir suikast yapmıştır. Denilseydi, ben ben ona ait olan bu cürümü üzerime alırdım. Kendimi ona bu kadar yakın hissediyorum; fakat dediğiniz gibi hakaten bir suikast tertibinde rolü varsa, bana bu hususta bir şey söylememiştir.

Diyerek savunmasını bitirdi.

Fakat duruşmadan sonra 26 Ağustos 1926 Perşembe günü Mahkeme Başkanı Ali Bey⁵³ sanıkların suçunun sabit bulunduğunu ve idamlarına karar verildiğini duyurdu.

Hilmi Bey idam sehbasına yaklaşınca masanın önünde durarak

Müsaade ederseniz bir iki söz söyleyeceğim. Merak etmeyin menfi değil....veda...sözü.. demiş; fakat bir türlü kendisini toparlayıp konuşamayınca çabuk ol diye ihtar edilmişti.

Peki peki derhal buyurun vazifenizi yapınız.... Sizi bekletmem ....size de beni akıbeta sürükleyenlere de hakkımı helal ediyorum....Allahaısmarladık...! diye boynunu cellata vermiş ve asılmıştı; fakat o andan itibaren çığlık sesleri içinde sehpa ile birlikte yere yuvarlanmıştı.

Hilmi Bey'in üzerine üşüşen cellat ve yardımcıları hemen yüzündeki kanları silerek yeni bir gömlek giydirip düzettikleri sehpa tekrar astılar. Bir süre teşhir edilen cesetler ertesi gün sabah 7.30 da sehpadan indirilip bilinmeyen bir yere götürüldü. Böylece konu bu şekilde kapanmış oldu.⁵⁴

---

⁵³ Hulusi Turgut, (der.), *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 8. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.

⁵⁴ Avcı, *İzmir Suikastı*, s. 117-118; Tokpınar, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, s. 129

5) Atatürk'e Teşebbüs Edilen Suikast Dolayısı ile Millete Beyanname

“Menfur suikastı telin maksadı ile Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatı Darülfünun ve Belediyeler ve Türk Ocaklarının delaletiyle memleketin her tarafında hararetli ve coşkun mitingler akdedildiğine peyderpey muttali olmaktayım.

Şahsımdan ziyade milletin mevcudiyeti aleyhine müteveccih olduğu tay yün eden gizli siyasi tertibat karşısında umum milletin duyduğu pek vakur ve asil bir surette izhar ettiği pek necip hissiyat beni müteselli etmektedir.

Bu tezahürat inkılap mefkurelerimizin bütün efradı milletçe hırsı can edildiğine en parlak ve kuvvetli bir delil teşkil etmektedir. Bu itibarla istiklal için milletin saadet ve refahı namına hissetmekte olduğum emniyet ve itimadı millete beyan etmekle büyük bir fahrı surur duymaktayım. Bu tezahürat esnasında muhterem milletimiz tarafından şahsım hakkında lütfen ishar buyurulan samimi ve kalbi asarı muhabbetten mütevellit derin şükranlarımı alenen ifaya müsareet eylerim.”⁵⁵

---

⁵⁵ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV. Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 574

SONUÇ

1878’de imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya’ya savaş tazminatı olarak verilen Elviye-i Selase (Kars, Ardahan , Batum), 3 Mart 1918 Brest Litovsk Antlaşmasına kadar Rusya’nın hakimiyetinde kalmıştır. Elviye-i Selase halkı tarafından “Kırk Yıllık Kara Günler ” olarak adlandırılan bu dönemde Rusya bölge halkına Türk ve İslamlığını unutturmak için türlü faaliyetlerden geri kalmamıştır.

Brest Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasıyla serbest kalan Elviye-i Selase, yapılan halk oylaması sonucu çoğunluğun isteği ile anavatana katılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndan sonra imzaladığı Mondros Mütarekesi gereğince 1914 sınırlarına; dolayısıyla Elviye-i Selase’den de çekilmesi gerekiyordu.

Bölgede bulunan Yakup Şevki Paşa, Halit Paşa ve Kazım Karabekir Paşa gibi komutanlar Elviye-i Selase’den vazgeçmek niyetinde değildi. Bunun için geri çekilmeyi ağırdan alarak bölge halkının teşkilatlanması için zaman kazandırıyorlardı. Nihayet 5 Kasım 1918’de Kars İslam Şurası kurularak, kısa sürede Ardahan, Ahıska, Çıldır gibi Elviye-i Selase topraklarında da şubelerini açmıştı. Kars İslam Şurası 17 Ocak 1919’da Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti adını alarak bu şuraları da hakimiyet alanına almış ve mücadeleyi tek elden yönetmeye başlamıştı. Fakat İngilizler 13 Nisan 1919’da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti’nin Parlamentosunu basıp milletvekillerini Malta’ya sürgün edince Elviye-i Selase’nin mücadelesi kısa süreliğine sekteye uğramıştı. İngilizler bu olaydan sonra bölgenin yönetimini el altından, silahlı Ermeni ve Gürcü çetelerine bırakıyordu. Ermeni ve Gürcü mezalimine uğrayan halkın yardımına Kazım Karabekir Paşa yetişmişti. TBMM’ye durumu bildiren Karabekir Paşa askeri hareket için izin almıştı. Bunun üzerine 28 Eylül 1920’de ileri harekate geçen Türk Ordusu, aynı gün Sarıkamış’ı 30 Eylül’de Merdenik’i (Göle), 30 Ekim’de de Kars’ı kurtarmıştı. 23 Şubat 1921’de ise Ardahan ve Artvin’e Türk Bayrağı çekilmişti .Elviye-i Selase’nin diğer parçası olan Batum ise 9 Mart 1921’de Türk bayrağına kavuşabilmişti.

Gümrü, Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Kars ve Ardahan'ın anavatana katılması kesinleşirken Batum Gürcistan'a bırakılmıştı.

Bu sırada 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştı. 1920 seçimlerinde Ardahan'dan Osman Server (Atabek) ve Filibeli Hilmi Bey milletvekili seçilerek TBMM'ye gönderilmişti.

Yüksek Ziraat Mühendisi, Maden Mühendisi ve Hukukçu olan İngilizce, Fransızca, Almanca bilen, Osman Server (Atabek) Bey halkın yakından tanıdığı bir simaydı. Çünkü Elviye-i Selase'de Ermeni ve gürcü mezalimine karşı milis kuvvetlerin başında savaştığı gibi, Kars İslam Şurası, Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti gibi siyasi oluşumlarda da görev almıştır.

TBMM'de Çoruh Vadisi'ndeki Bakır madenlerinin araştırılması, Ardahan, Artvin ve Kars'ta Ziraat Bankası şubelerinin açılması ve Çester Projesi gibi konularda çalışmaları olmuştur.

Hilmi Bey'de Osman Server Bey gibi bölge halkının mücadelesine katılmış ve halkın teveccühünü kazanarak 1920 Seçimlerinde Ardahan'dan Milletvekili seçilmiştir.14 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Atatürk'e düzenlen suikasta karışmış ve 26 Ağustos 1926'da İstiklal Mahkemesi kararıyla asılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A) Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B) Resmi Yayınlar:

- **Ermeni Komiteleri (1891–1895)**, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, C.I-II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1998.
- **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.3, 16.10.1336.
- **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.18-19, Ankara: TBMM Matbaası, 1959.
- **Türk İstiklal Harbi (1919–1921)**, C.III, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

C) Telif Eserler:

1- Kitaplar

- ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyancılar**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
- _____, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul: Erdini Basımevi, 1978.
- AĞAOĞLU, Samet, **Kuvayı Milliye Ruhu**, Ankara: TBMM Yayınları, 1974.
- AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C. I, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992
- ARSLANOĞLU, Cem Ender, **Kars Milli İslam Şurası (05.11.1918-17.01.1919) ve Cenub-i Garb-i Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi 18 Ocak-13 Nisan 1919**, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.

- _____, **Kars Şehitliklerimiz ve Mehmetçğimiz**, Ankara: Türkiye Anıtlar Derneği Yayınları, [t.y.].
- ASLAN, Betül, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine “ Kardeş Kömeği (Yardımları) ” ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi**, Ankara: ATAM Yayınları, 2000.
- ASLAN, Yavuz, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.2, İstanbul: Kemer Yayınları, 1999.
- **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Ankara: ATAM Yayınları, 2001.
- AVCI, Cemal, **İzmir Suikasti**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- BUNTÜRK, Seyfeddin, **Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2007.
- ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, C.I-II, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.4, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- DAYI, Esin, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 1997.
- ERDOĞAN, Fahrettin, **Türk Elllerinde Hatıralarım**, Ankara: KB Yayınları, 1998.
- EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1986)**, Ankara: TBMM Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1986.
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- GÜNDOĞDU, Hamza, **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara: Ardahan valiliği Kültür Yayınları, 2000.

- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir: Anadolu üniversitesi Yayınları, [t.y.].
- KARABEKİR, Kazım, **Gizli Harp İstihbarat**, Emrullah Tekin (haz.), İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- KILIÇ, Selami, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılabının Fikir Temelleri**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1998.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.
- KODAMAN, Bayram, **Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001.
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 31. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002.
- KONUKÇU, Enver, **Ardahan Tarihi**, Ankara: Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, 1999.
- NEDİM, Ahmed (haz.), **Ankara İstiklal Mahkemeleri Zabıtları 1926**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.III, İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- TOKPINAR, Cemil, **İzmir Suikastı'nın İçyüzü**, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 1994.
- TURGUT, Hulusi (der.), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 8. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İştiklerim**, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- UÇAROL, Rirat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.
- YILMAZ, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara: ATAM Yayınları, 2001.
- YALÇIN, Bekir Sıtkı, **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Ankara: TBMM Basımevi, 1986.

- ZEYREK, Yunus, **Ahıska Araştırmaları**, Ankara: Kozan Ofset, 2006
- ZEYREK, Yunus, **Posof'un çizgileri**, Ankara: Kozan Ofset, 2004

2- **Makaleler:**

- KALAFAT, Yaşar, “Türk-Ermeni İlişkilerinde Siyasi ve Kùltürel Boyut”, **Ermeni Araştırmaları**, Ankara: ASAM Yayınları, Aralık 2003-şubat 2004, ss.59-92.
- ÖZKAYA, Yücel, “1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı”, **Milli Mücadele Tarihi –Makaleler-**, Berna Türkdoğan (haz.), Ankara: ATAM Yayınları, 2002, ss.1-22.
- _____, “1919’un Siyasi Olayları”, **Milli Mücadele Tarihi –Makaleler-**, Berna Türkdoğan (haz.), Ankara: ATAM Yayınları, 2002, ss.23-32.
- SÜSLÜ, Azmi, “Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri”, **Belleten**, C.XLVII/187, Ankara: TTK Yayınları, Temmuz 1983, ss. 745-774.
- TURAN, Refik, “İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Girenlerin Özellikleri”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları- Bildiriler)**, Ankara 21-23 Eylül 1987, Ankara: ATAM Yayınları, 1994, ss.1063-1068.

D) **Tezler:**

- ALTAş, Seyithan, “**Milli Mücadele’de Elviye-i Selase1918-1924**”, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara: Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, 1989.

- NAR, Arzu, “**Milli Mücadele Dönemi’nde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri**”, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- ORAN, Nebahat, “**Antalya Milletvekili Rasih (Kaplan) Bey’in I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki Siyasi Faaliyetleri**”, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- URAL, Selçuk, “**Vilayat-ı Şarkîye’de Mondros Mütarekesi’nin Uygulanışı ve İtilaf Devletleri Tarafından Kontrolü** ” ,(Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2003.

F) Gazeteler:

- **Son Havadis**, 20 Temmuz 1917.
- **İkdam** , 18 Nisan 1921
- **İkdam** , 16 Nisan,1918

EKLER

EK:1

**AHISKALI OSMAN SERVER ATABEK
(I. DÖNEM TBMM ARDAHAN MİLLETVEKİLİ)**

EK:4

HİLMİ BEY

(I. DÖNEM TBMM ARDAHAN MİLLETVEKİLİ)

آقر.
۲۲۹ ۸۷-۷۷

254
16

باسە تەتەت جەمەتە

تۆرکيا
پارلامېنتى
قۇرۇلتايى
باشقارمىسى
قارارىدىن ئارقىلىق

شەكەر

اوبۇت تەرە زراعت بانقىرىقىنىڭ زۇقايىمىدىن باشقى ھادىدە كەندە قىلىنىش ئىقتىسادى
قانونىنى ئۆزگەرتىشقا دائىرىدە تەتقىقات ئورنىدا يەنى ۱۹۷۰-تارىخىدا
بۇ ھەققىدە قىلىنغان قارارىنىڭ ئارقىلىق تەتقىقات ئورنىدا قىلىنغان قارارىنىڭ ئارقىلىق

تۆرکيا پارلامېنتى تەرىپىدىن

شەكەر

۱۹۷۰

۱۹۷۰
شەكەر
۱۹۷۰

030	10			210	430	16
-----	----	--	--	-----	-----	----

بۇ ھەققىدە قىلىنغان قارارىنىڭ ئارقىلىق تەتقىقات ئورنىدا قىلىنغان قارارىنىڭ ئارقىلىق

Fesih
11-2-11

A	1/1/11
D	1/1/11
F	23

بغیر قول اردو قیامت

تعداد
۶۶۵

۱-۱-۱- حوض مخدومہ رقبہ ایسی فونڈی طرزہ جدید وزارت
 طرابلسہ کہ اھالی اسلوبت سوادری طویلوسہ وسیلہ
 کا فزہ تانی نیا تیرنہ ابراسہ پاسکولیلوہ نظام دشاعت حفزہ
 و بناہ معلوات نیرورہ .
 ایسی مادہ کہ تازیہ عرصہ ایسیہ و نسبت آریجہ افرزم وہ
 اتعد سئلہ بدیرشدہ .
 اسلوبت کوشراکری شدہ بقاوت و برسیارہ ارضیات
 ارضاندی کہ نسبت حفزہ ۱۰/۶/۱۱ و ۱۱/۱/۱۱ تا فزہ
 عرصہ ایسیہ اولانہ تفصوات اشرف جامع سوادریجہ
 بت و بریعی صادراتک مصفاطک تاخجہ عباتہ .
 قاصدک شمال شرقینہ اسلوبت سکوہ اولوب « ایسم »
 شرایر طرزہ اوزارہ ایسیہ « اشارات » قضائہ اھالیک
 سوادری طویلوسہ وسیلہ ۱۲/۱۱/۱۱ وہ قصہ ایسیہ
 طریہ و شاکری تفصوات مجزہ قولی ایسی قطعات سولطوسی ایسیہ
 بہ اوقافہ . جاناہ و جانیہ آوازندہ کی سہ سمانہ کرنیک
 اھالیسی بت عرصہ اشکک و ~~مشاکک~~ دشبانہ تجاوزانہ
 ایسی صنفید قاصد سونہ ایشدہ . شوسونہ ایسیلندک
 عاقبتدایسیہ مجھولہ . آرزو عیبہ « منقذندہ کی قوہ خانہ
 کوکریہ قویریجہ آکرنیہ باصانہ ایسی فونڈی کہ ای قوہ کہ
 سماندی قتل ایشدہ و بوراری طویعی آشدہ کہ کاماؤ نجیب ایشدہ
 کجای ایو شاھد قویرنندہ پوزیکری قوہ قادیہ و میوهی
 قاصدک اوترنندہ سونو و باطلانہ پارچہ شدہ .

بغیر قول اردو قیامت
طرزہ جدید

۱
۱۱/۱/۱۱

ÖZGEÇMİŞ

1980 Yılında Ardahan'ın ıldır İlçesi Glebakan Köyü'nde doğdu.

1992 Yılında Glebakan Köyü İlkokulu'nu tamamladı.

1995 Yılında İstanbul Şeyhli İlkretim Okulunu birdi.

1998'de İstanbul Kurtköy Lisesi'ni bitirdi.

2000 Yılında Kafkas Üniversitesi Tarih Bölümü'n kazandı.

2004'te Lisans eğitimini aynı üniversitede bölüm birincisi olarak tamamladı.

2004 Yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nı kazandı.